

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 790 Ft
2020. március / XXXII. évfolyam 3. szám

szombat

Nyilas nők – A néma tartomány

Rachel Kadish Toni Morrisonról

Goldberger nem megy ki a divatból

Sisi titkos szerelme: Heinrich Heine

Akik maradtak
Interjú F. Várkonyi Zsuzsával
és Muhi Klárával

100%
zsidó kultúra

szombat

Zsidó politikai és kulturális folyóirat

1% támogatás
a Szombat Alapítványnak
18165850-1-42

Fizessen elő a Szombatra 2020-ra,
ezzel is támogatja a szabad sajtót
és a zsidó kultúrát

Éves előfizetés lapunkra 6950 Ft.

Neve és postacíme megjelölésével, telebankos vagy internetes átutalásával
közvetlenül is intézheti előfizetését a Mazsike Szombat Szerkesztősége
11709002-20066703 számlaszámára.

További csekket az info@szombat.org címen, vagy a 06 1 311 6665-ös telefonszámon kérhet.

Éves előfizetési díj külföldre 50 Euro vagy 70 USD

IBAN számlaszám: HU45117090022006670300000000 SWIFT: OTPVHUHB

TARTALOM

4 | Rachel Kadish:
Amíg Toni Morrison meg
nem világította az utat

6 | A néma tartomány
(Götz Eszter)

8 | Amikor magunknak
írunk
(F. Várkonyi Zsuzsával
beszélget Bóka B. László)

11 | Regény és film
teljesen különböző dolgok
(Muhi Klárával beszélget
Bóka B. László)

13 | Goldberger nem megy ki
a divatból
(Németh Ványi Klári)

16 | Úrilány a mozgalomban
– Aranyossi Magda újra kiadott
önéletrajza
(Götz Eszter)

18 | Átölelni az időt
(Fahidi Évával és
Szabó Rékával Bóka B. László
beszélget)

21 | Mi fán terem a szociális
kozmetika?
(Farkas Szilárd Ferenc)

**24 | „Mi, zsidók nagyon kü-
lönözőek vagyunk”**
(Interjú Dész Júliával,
a Haver Alapítvány ügyvezető
igazgatójával)

26 | Németh Ványi Klári:
Sisi zsidó férfit szeretett

31 | Jávör Sándor:
Rózsika

18–21. ÁTÖLELNI
AZ IDŐT

2020. március

5779. adár

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület

folyóirata

Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor, Itamár János-Keszt

Komoróczy Szonja Ráhel

Korányi László, Kovács András

Novák Attila

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor főszerkesztő

Gadó János szerkesztő

Muraközi Zsóka szerkesztőségi titkár

Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Bassa László, Bóka B. László

Csáki Márton, Mátraházi (Suematra) Zsuzsa

Németh Ványi Klári, Szarka Zsuzsa

Várnai Pál

A megjelenést támogatja:

Amerikai Joint Magyarország

Mazsihisz

Mazsók

Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása

a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult:

2019. február 17-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1054 Budapest, Tüköry utca 3.

Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:

info@szombat.org

Címünk az interneten:

http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 6950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban,

illetve postautalványon

az OTP 11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:

Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Rachel Kadish

AMÍG TONI
MORRISON
MEG NEM
VILÁGÍTOTTA
AZ UTATRachel Kadish amerikai zsidó író a Nobel-díjas afro-amerikai író,
Toni Morrison halálakor tette közzé alábbi írását.

Toni Morrison beszéd közben előrehajolt, hogy jobban szemügyre vehessen. – Nyilvánvaló – magyarázta –, hogy van egy történeted. – De ez – bökött az előtte heverő szemináriumi dolgozatomra – nem az.

Kamaszkoromban találkoztam először Morrison írásával, azóta is ő a kedvenc író. Erőteljes nyelve – úgy éreztem – a szentség definíciója. Történetei – melyek gyökere a világ legmélyebb zugáig nyúlnak – tartalmaznak mindent, ami látható, egyenesen az égbe törnek, vagy oda, ahová a képzelet röpteti őket. Minden regénye Já-kob egy-egy lajtörjája, melyen a meglehetősen emberarcú angyalok jönnek-mennek; minden regénye egy hangnemváltás, mely lesöpri a háztetőt. Úgy éreztem – máig emlékszem erre az érzésre – hogy ő a legnagyobb kortárs író.

Rémülettel töltött el, hogy a tanítványa leszek. A princetoni egyetem művészeti ka-

rát éppen akkor festették: a friss festékillat máig szorongással tölt el.

Morrison kőkemény kritikus volt a tanteremben. Ő volt a szerkesztő, aki „barátom” helyett „hallgatónak” szólított bennünket. Észrevételeit azonban szívélyesen nyújtotta át. Megjegyzései határozottak és konkrétak voltak, sosem távoztam összevarodva vagy elbátortalanodva, még akkor sem, amikor közölte, hogy írásomat ízekre szét kell szednem. Épp ellenkezőleg, türelmetlenül vártam, hogy munkához láthassak, és mielőbb újraépíthessem az egészet.

Három évig voltam a tanítványa, a fenti beszélgetésünkre az első hónapokban került sor. Megjegyzése, nyilvánvalóan több volt a szokásosnál. A megszokott szigorával számba vette legutolsó írásom hibáit és erőnyeit, de nyilvánvalóan valami mást kereset. A történettel nem volt baj, csak az volt a kérdés, hogy nekem mi közöm van ehhez az elbeszéléshez.

Az első félév során komoly, szimbolikus történeteket írtam. Szereplőim nem tartoz-

tak semmilyen etnikumhoz. Rajtuk kívül nem létezett a világ; tágabb közösségük nem volt; az időjárás nagyobb hatással volt életükre, mint a történelem. Mindnyájan ugyanabból az egyen-amerikai tojásból keltek ki és John, Sue vagy valamilyen más nagyon amerikai névre hallgattak.

Hőseim világa semmiben sem hasonlított az általam ismeret univerzumra, ahol a rokonok háttéréből valami örült, töredezett táj rajzolódott ki. Holokauszt-túlélők alkották a családomat, megszokott volt, hogy a leghétköznapiabb témákkal kapcsolatban egyszer csak koporsóban való rejtőzködésről, oroszországi börtönökről, hamis japán vízumról vagy a mexikói menekülésről esett szó. Rokonaim elbeszélése maga volt a történelem. Egy kívülálló számára szinte lehetetlen elmagyarázni, hogy szabadgondolkodó anyánk miért ragaszkodott ahhoz, hogy nővéremmel vallásos neveltetésben részesüljünk, vagy hogy miért volt az, hogy lengyel származású nagyapám a legegyszerűbb kérdés esetén is letette a teáját, hátra dőlt és azzal kezdte: „Ennek megértéséhez tudnotok kell, hogy 1364-ben...”

Morrison professzor azt kérdezte, hogy mesélnék-e neki a háttéréről.

A háttér. Vajon a családomra gondol? Talán megsejtette, hogy tősgyökeres amerikai hőseim sosem vennék a bátorságot arra, hogy kiejtsék a rokonaim nevét. Tonka, Ruza. Moniek, Munde, Marilla. Besu, Bozu, Bala, Beps.

Dőlt belőlem a szó, ő meg hallgatott.

Toni Morrison
(Forrás: Acadiana
Center for the Arts)

Rachel Kadish

Amikor befejeztem, csak annyit kérdezett: – Miért nem ezt próbálsz megírni?

– Mert ezt már mindenki ismeri – feleltem. Vagy talán semmit sem mondtam – itt az emlékeim elhomályosulnak. Talán csak nagyon hangosan gondoltam mindezt. Ő pedig vagy meghallotta, vagy megérezte ezt, és jellegzetes skeptikus pillantásával csak annyit kérdezett: – Nos?

Valami olyasmit hebegtem, hogy nem tudom, jogomban áll-e megírni a családom történetét, mert hát én nem voltam ott. A rokonaim túlélők. Nekem semmit sem kellett túlélnem.

– Ki adhat engedélyt arra, hogy elmondj egy történetet? – kérdezte Morrison. – Egész

életen át várhattam volna, hogy valaki megengedje, hogy a családomról bármit is írjak. Én adtam saját magamnak a felhatalmazást.

E beszélgetés végétével reszkető térdekel baktattam a Nassau Streeten, szédültem a lelkesedéstől, olyan volt, mintha érvényét veszítette volna a gravitáció.

A Princetonon töltött évek hátralévő részében a családomról, az ő világukról írtam, és ezt teszem azóta is.

„Merő jó szerencse – írja Morrison az 1973-ban megjelent *Sula* című regénye előszavában – ha hiányzik valaki, aki még el sem ment.”

Toni Morrison az első egyetemi óráinktól kezdve hiányzik nekem; rájöttem, hogy nincs annyi egyetemi szemeszter és önálló tanulás, mely helyettesíthetné mindazt, amit tőle szeretnék megtanulni. Az élet óriási adománya volt, hogy hozzá írhattam a szakdolgozatomat, még sok évvel később is úgy éreztem: képtelen vagyok megfelelően kifejezni hálámat.

Az viszont világos volt, hogy mit kaptam tőle. Először is természetesen az írói alapszabályokat: a jelenet vége koppanjon, de ne dörrenjen; tartózkodj a határozószavaktól; legyen két melléknév, amíg rá nem jössz, hogy melyik az igaz, és a legfontosabb: mindig igazi emberekről, ne karikatúrákról írd! Lehet mégoly gonosz az, akit kigúnyolsz – mutatott rá –, de ezzel lemondasz arról, hogy megmutasd: midnyájunkban ott a rossz és a jó. És mindenütt, mindig ott volt a nevetés. (Aki kételkedik abban, hogy Morri-

son örületesen vicces volt, az összemossa a szándék komolyságát az ünnepélyes megfogalmazással. Komoly munkát lehet végezni akkor is, ha tudod, hogy a fegyelmezett komorság semmit sem változtat a világ bajain. Ha szükséges, írhat szívszorító történetet, majd a következő pillanatban – ha annak érezd szükségét – neved egy jó nagyot!

És voltak egyedülálló adományai. Amikor beleveszttem a szakdolgozatommal kapcsolatos kutatásba, mely alapul szolgált egy az 1890 és 1940 közötti zsidó Krakkóról szóló regénynek, akkor Morrison a saját tapasztalatairól mesélt. – A *Kedves* című regényem-

hez végzett kutatások során olyan rettenetes tényekre bukkantam – mesélte –, hogy erős kísértést éreztem arra, hogy mindet közzé tegyem egyetlen oldalon, hiszen az olvasónak tudnia kell az összes kegyetlenségről. Ekkor azonban a tények elfedték a megírni akart történetet. Mert hát mi más lenne a fikció – magyarázta kezében cigarettával, füsttel borítva be az irodát –, mint emberi igazság?! Lehetnek bármilyen parancsolóak a tények, az írónak akkor is az igazságot kell elmesélnie, nem pedig tényeket ismertetnie.

Ez volt a felhatalmazásom második meghatározó rétege: nemcsak megírhatom a

családom történetét, de azt is eldönthettem, mi az, amit kihagyok.

Morrisonnál jobban senki sem érthette, hogy egy lelkiismeretes író milyen könnyen megbéníthatja annak a súlya, amit el kell mondani, mikor oly sok az elpusztult lélek és aztán annyi történet vész el. Tőle kaptam a felhatalmazást arra, hogy tiszteletteljes főhajtás mellett engedjem el azt, amivel nem tudok megbirkózni, és lépjek tovább annnyival, amennyit elbír a két karom.

Toni Morrison legnagyobb adománya persze az írásai. A kedvencem máig a *Kedves* (Beloved) című regénye. Újra és újra-olva-

A NÉMA TARTOMÁNY

Rövid időn belül kétszer is végigolvastam Pető Andrea kötetét. Nem mintha könnyen felejthető lenne, sőt, nagyot üt az olvasón – mind témájával, mind azzal a magára mért tárgyilagossággal, amivel a szerző ezt a rendkívül érzékeny területet megközelíti. De muszáj volt újra elővennem, ha az olvasmányélmény okozta sérülékenység érzetét valamiféle józan logikával szerettem volna felülmúlni, körbevédeni, biztonságos távolságba helyezni az abban feltárt konzekvenciákat.

Pető egy „atipikus holokauszt-esemény” kapcsán azt kutatja, hogyan, miért és milyen arányban vettek részt nők az 1940-es években a szélsőjobb oldali mozgalmakban Magyarországon. A feltárt eset 1944. október 15-én, a nyilas hatalomátvétel estéjén, és az azt követő reggelen történt, Budapesten, nem messze az Andrassy út 60-ban be rendezett nyilas pártszékháztól. Ezen a me-

leg októberi estén a Csengery utca 64-ben egy civil nő vezetésével egy fegyveres csoport csaknem húsz embert ölt meg a saját otthonukban. Az akció vezetőjét, Dely Piroskát 1946 márciusában a népbíróság ítélete alapján kivégezték, a férfi elkövetőkről semmilyen adat nem maradt fenn. 1945 őszén – a vérengzés első évfordulóján – az első budapesti holokauszt- emléktábla e ház falán jelent meg.

Ennek ellenére, ami a mostani, jó hetven évvel későbbi kutatás alapján kiderül, az maga a homály: semmi bizonyosat nem tudunk az esetről. Sem az ok, sem Dely Piroska szerepének részletei nem világosak: elrendelt akció volt, vagy spontán módon megszerveződött rablógyilkosság; hogyan adhatott tűzparancsot egy civil nő a fegyveres katonáknak, akár németek, akár magyar nyilasok voltak; hová tűntek a holttestek; pontosan hol, ki és hány halottat talált meg a házban; milyen szerepe volt a történetben a lakókat folyamatosan nyomás alatt

tartó házmestercsaládnak? Az ügyben tett vallomások hol ezt, hol azt állították, és a fő szemtanú – aki a gyilkosságsorozatban elvesztette majdnem az egész családját – nem volt jelen azon az estén és reggelen.

Pető Andrea úgy vezet végig a kusza eseménysoron, tökéletes tudósi elfogulatlansággal, mint egy belső kamera. A helyszín precíz leírása alapján látjuk a házat, az udvart, a pincét, szinte halljuk a hangokat, a lövéseket, kiáltásokat, amelyek a túlélők emlékezetében megmaradtak. Megelevenednek a lakók tárgyai, melyeket elhurcolásuk, majd néhányuk visszatérése után a házmestercsaládnál láttak viszont: egy pongyola, egy takaró, alsóneműk, edények. De töredékesen érzékeljük magukat a történeteket, mivel a szemtanúk vagy csak azok részleteit láthatták, ráadásul az idő múlásával (és az emlékezés változó közegével) az emlékek jelentősen módosultak. Tehát ahogyan az 1945 tavaszán összeült népbíróságok, úgy a kései utókor is homályban tapogatózik. Pető Andrea

som és tanítom; e könyv nélkül azt hiszem, képtelen lennék megírni azt a regényt, amelyen jelenleg dolgozom. Azok számára azonban, akik a tanítványi lehettek, írásai összeforrtak egy másik ajándékkal. Csodálatos tanár volt. Ugyanaz a nagylelkűség áradt abból, ahogy sok-sok évvel ezelőtt szélesre tárta az ajtaját az ideges egyetemista előtt, mint mindenből, amit csak tett. Egyáltalán nem lepődtem meg, amikor 1993-ban azt mesélték, hogy miután közölték vele, hogy megnyerte az irodalmi Nobel-díjat, visszament, és folytatta az óráját, ahol abba hagyta.

Hitt abban, hogy segíthet a fiatal írók-

nak megtalálni a saját útjukat, hogy megírassák azt, ami bennük rejtőzik. (Sok évvel később egy hatalmas előadóteremben, végzett diákoknak adta át azt az ajándékot, ami oly meghatározó volt a számomra. Azt mondta: „Egész életetekben várhatjátok, hogy valaki felhatalmazást ad arra, hogy írjatok. Ha tényleg erre van szükségetek, akkor én felhatalmazlak benneteket. Megbízlak benneteket azzal, hogy írjatok.”)

Mindig is tisztában voltam azzal, hogy szándéka vagy lényege szerint nem én voltam írásai és tanítása célközönsége. Toni Morrison egyértelműen afro-amerikaiak-

nak írt, de az ő munkáit is olvashatják és értékelhetik mások is, éppúgy, mint például az orosz közönségnek szóló nagyregényeket. Nem rólam szólt az a történet, amelyet Morrison átalakított, megmentett, megváltott. De az általa árasztott fény sok ezer másik ösvényt is megvilágít.

Margitta Nóra fordítása

A cikk a New York-i Forward-ban jelent meg 2019. augusztus 8-án. Rachel Kadish "The Weight Of Ink" című regénye az amerikai National Jewish Book Award 2017-es győztese volt.

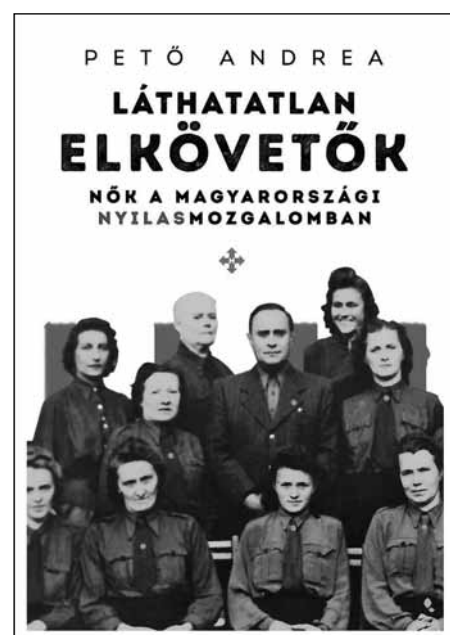
fontosnak tartja, hogy ezt a teljes mélységben megértse az olvasó. Azt is, hogy a népbíróági ítéleteket milyen erősen befolyásolta a politika alakulása, és azt is, amit Huizinga még 1929-ben így fogalmazott meg: „A történelem nem más, mint az, ahogy a társadalom elszámol a múltjával.”

A könyv fő témája azonban nem az eset, hanem ami mögötte van: részint annak emlékeztetpolitikai beágyazódása, részint a körülményekből kiolvasható következtetések. Nőtörténészként az 1944-es esett kapcsán az izgatta, hogyan kerültek és milyen szerepeket vállaltak a nők a kor szélsőjobb oldali mozgalmában, leginkább persze a nyilas pártban, de a többi mozgalom női oldalát is módszeresen végigkutatva. Azt a szálát kereste, ami a Csengery utcai vérengzést vezető harmincegyenéhány esztendő, kétgyermekes anyát ehhez a szellemiséghez köti – még ha nyilas párttagságáról egyetlen adat sem tanúskodik.

A kötet ez által két, jól elkülöníthető egységből áll. Az elsőben Pető a fókuszába állított történeten keresztül részletesen elemzi a „hétköznapi elkövetők” motivációit – egyenként megpróbálja megérteni a házmestercsalád tagjainak viselkedését, a tömeggyilkosságba torkolló rablássorozatot, az éjszaka történéseit, majd a gyilkosok másnap reggeli visszatérését –, a népbíróság működésének alapvető hiányosságait, majd 1945-től a ház lakóinak emlékhely-állító tudatosságát. A második rész a magyarországi szélsőjobb oldalon szerepet vállalt nők tevékenységét, társadalmi helyzetét és

a háború utáni megítélését tematizálja. Ez eredményezi a könyv címében megfogalmazott következtetést: az ezekben a mozgalmakban megdöbbenően magas arányt, némelyik nyilas szervezetben akár 30%-ot kitevő nők már az egykorú társadalom előtt is gyakorlatilag láthatatlanok voltak. Még azokat a nőket sem egyértelműen ítélték el, akik bizonyíthatóan kínoztak, gyilkoltak, vagy újságíróként a náci propagandát szolgálták. Dely Piroska és két másik nő halálos ítélete kivétel volt. A nők, mint „rossz nők”, a náci németekkel együttműködő, intim viszonyok révén hatalmi helyzetbe kerülő személyek, vagy mint adminisztratív segítők voltak számon tartva – mintha nem önként és tudatosan vállalták volna a részvételüket. A közmegegyezés szerint a mögötük álló férfiak befolyásának engedtek. A szerző azonban kimutatja, hogy a szélsőjobb antimodernista emancipációs ígérete távolról sem a beteggondozó, kapcsolatokat ápoló, zsebkendőhímző, havat lapátoló nő típusát szólította meg – ahogyan Szálasi utólag definiálta a nyilas nők szerepét –, hanem kifejezetten hatalmi pozíciót kínált, az erőszak kiélésének lehetőségét. Pető tipizálja a szélsőjobb aktivizálódó női mintákat, és hosszan követi néhány szereplő életútját, orvosok, újságírók, feleségek utóéletét, köztük Szálasi élettársáét, Lutz Gizelláét. Mindazokét, akiknek 1944-45-ös cselekedetei „nem ütötték át az üvegplafont”.

Az a józan, tárgyilagos, ugyanakkor mély érzékenységgel párosuló kutatói attitűd, amit Pető Andrea képvisel, átírja a

történelemkönyveket. A múltbeli történetek komplexitásának megértésével kiemeli a hétköznapi helyzetekre adott egyszeri válaszok jelentőségét. Ebben rejlik az az elementáris hatás is, amivel ez a voltaképpen tudományos munka megérinti az olvasót: végigvezet egy eddig vakfoltban maradt területen, és kimondatlanul, de meghúzza annak fő vonalait a jelen felé is.

Götz Eszter

Pető Andrea: Láthatatlan elkövetők. Nők a magyarországi nyilas mozgalomban, Jaffa Kiadó, Budapest, 2019, 288 oldal

AMIKOR MAGUNKNAK ÍRUNK

Nem csupán a hazai, de a tengeren túli mozik is szép sikerrel vetítik az Akik maradtak című filmet. A film alapjául szolgáló regény írójával, F. Várkonyi Zsuzsa pszichológussal a történet személyes oldaláról, az asztalfiókról, a traumák gyógyításáról beszélgettem, de szóba került Freud és Popper Péter is.

Ha egy ennyire jó sztorit látok filmen, mint amilyen az Akik maradtak, akkor rögvest gyanakodni kezdek, hogy itt bizonyára van valami nagyon személyes szál. Igaz a feltételezésem?

A történet ugyan az én fejemből pattant ki, de az egész közeg és a szereplők össze vannak olvasztva a környezetemben valaha élt emberek jellemvonásaiból, adottságaiból. Sok holokauszt-túlélő között nőttek fel. És a könyvben főképpen olyan figurákat rajzoltam meg, akik az életemből így vagy úgy hiányoztak. Erre csak utólag jöttem rá. A regényben minden szereplő egy mozaik, elemeiket innét-onnét kaptam meg életemben, a történet viszont teljes mértékben az enyém, ha úgy tetszik, írói fantázia szülte. Azt is szívesen elmondom, mennyiben személyes mégis. A főszereplő Klára 16 éves, amikor megismerjük. Ekkor 1948-at írunk, én pedig ebben az évben születtem, tehát a könyv semmiképpen sem életrajzi. De nagyon sok minden, ami erre a kislányra jellemző, természetesen belőlem van. Egyetlen lényeges különbség van közte és köztem: Klára mert megszólítani és behívni olyan szereplőket az életébe, akik az ő kegyetlen sorsa miatt hiányoztak mellőle. Nekem soha nem volt bátorságom ahhoz, hogy a hiányokat ilyen kezdeményező módon pótoljam. De sok adottsága, a véleményei, a meglátásai, az egész tartása nagyon közel van ahhoz, amilyen én lehettem ennyi idősén.

Egy ilyen beszélgetésben elvileg nem kellene arról beszélnünk, hogy mi az eredeti, vagy ha úgy tetszik, igazi

foglalkozása, de most muszáj megkérdezni: mennyire fontos a könyv és a film szempontjából, hogy maga pszichológus? Valaki azt magyarázta, hogy ez nem más, mint az öngyógyítás könyve.

A gyógyulás történetének nevezik inkább, ezt most már többen leírták a film kapcsán. Nem öngyógyítás, hanem a két főszereplő – egy viszonylag fiatal, apányi férfi és egy éppen felnővekedni készülő kislány – egymást gyógyítása. De való igaz, több olvasóm is jelezte: nagyon érződik a könyvön, hogy pszichológus vagyok. Azt azonban hadd tegyem hozzá, hogy nem azért gondolkodom úgy, ahogyan, mert közel ötven éve pszichológus vagyok, hanem azért lettem pszichológus, mert eleve így gondolkodtam. Ez fontos különbség. Négyéves koromból származik az első emlékem, ami egy komoly morális/pszichológiai fenntartásomra utal. Csupán annyi történet, hogy nővérem, aki akkor ment elsőbe, elárulta az iskolában egy szomszéd kislány otthon használt becenevét. Én azonban tudtam, a kislány nem akarja, hogy azt a bizonyos furcsa kis becenevet megtudják az iskolatársai. Pontosan emlékszem, az jutott eszembe: „Hogy lehet ezt valakivel megtenni?”. A „pszichológusságom” tehát nagyon korán kezdődött.

Az is tény, hogy néhány pszichológiai tétel szintén megjelenik a regényben, egy-egy mondat erejéig. Például az, hogy a főszereplő kislány nem hajlandó matematikát tanulni. Dühösen mondja, hogy „nem érdekli, már tavaly sem értette”. Mi, pszichológusok pedig tudjuk, hogy az eltűntekkel küszködő gyerekek abbahagyják a számolást. Ez a mondat, nagyjából így le is van írva a könyvben. Vagy egy másik példa: egy rettenetes, drámai

hír után a főszereplő férfinak hastáji fájdalmai lesznek. A pszichoszomatika irodalmából tudható, hogy emésztésünk azonnal reagál az érzelmi megrázkódtatásokra. Ezért írom, hogy amióta Aladár életében ott a kislány, azóta nincsenek ilyen bajai, de a megelőző években voltak. A kislány belépésével az élet „újra emészthetővé” vált.

Ami pedig a szépirást illeti, én gyerekkorom óta írtam elképzelt történeteket, de kizárólag magamnak. Soha nem gondoltam, hogy ezekből bármit ki kellene adni. Ez az én magánéletemhez tartozott. Aztán egyszer (2002-ben) elővettem egy jóval korábban abbahagyott, befejezetlen novellámat, és rájöttem, hogy engem nem a korábban főszereplőnek tartott férfialak érdekel igazán, hanem a női főszereplő: Wiener Klára. Ő lett a regény és a film főhőse. Néhány héttel ezután asztalhoz ültem, és úgy írtam meg a regényt (*Férfitől lányregénye*) három hónap alatt, mintha memoárt írnék. Ezért nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy mennyire igaz mindaz, ami a regényben megjelenik. Mert nem megtörtént velem, hanem bennem volt. Nem kellett egy percet sem gondolkodnom azon, hogy mi után mi következik, vagy hogy melyik mondatra mi a másik szereplő válasza. Az én erősen akusztikus beállítottságomból fakad, hogy rengeteg párbeszéd van a regényben. (Egyébként azt mondják, ez teszi filmszerűvé.) Én mindent „hallottam” belülről, miközben vizuális elképzelésem alig volt, alig szokott lenni. Ez alkati kérdés.

Van egy szerkezeti érdekesség is: eredetileg három nagy fejezetet írtam, és a történet folytatásáról csak a főhős, Klára néhány naplójegyzete tudósított. Odaadtam a kéziratot a kiadónak, akinek rettentően tetszett (úgy hívott vissza, hogy „Ez gyönyörű!”), majd azt kérdezte: „Mi az, meguntad? A következő időszakot is meg kellene írnod!” Majdnem egy éven át hezitáltam, mert mindaddig nem külső, hanem belső parancsra írtam. Egy év után mégis nekiültem, és megírtam a negyedik fejezetet. Akkor már ez is gyorsan ment.

Mondja, miért írt korábban annyit, ha – úgy tetszik – asztalfióknak, ha egyszer nem is jutott eszébe, hogy kiadja?

Mondhatok erre valami racionálisat, de bevallom, nem ebben hiszek, hanem valami kevésbé megfoghatóban. Mindannyiunk életében lehetnek olyan élmények, amiket az illető papíron is meg akar fogalmazni. Talán valóban többen írnak „maguknak”, mint gondolnánk. Mellesleg a „magamnak írok” soha nem azt jelentette, hogy ne lett volna két-három olyan barátom vagy barát-nőm, akiknek megmutattam az írásaimat. Popper Péterrel, akit pszichológus létére is hasonlóképpen vonzott a szépirás, barátságunk több mint egy évtizeden át csak arról szólt, hogy amikor találkoztunk, ő odaadta, amit ő írt, én átadtam neki, amit én, majd bekucorodtunk egy-egy fotelba, és olvasás után megbeszéltük, milyennek talál-

tuk egymás írását. Szóval sokáig Popper Péter volt a „főókom” egyik olvasója.

Mit gondol, hogyan lehet a holokaust traumáit ábrázolni a művészetekben?

Nekem ezzel kapcsolatban van egy személyes nehézségem, mégpedig az, hogy nagyon félek a holokaust természetes borzalmainak akár filmen, akár könyvben való ábrázolásától. Egyszóval, nem vagyok holokaust-irodalom fogyasztó sem könyvben, sem filmen. Egy-egy kivétel azért akadt az életemben. A *Sophie választásában* Alan J. Pakula filmjében például van egy jelenet, ahol egy anyától azt kérdezik, melyik gyermekét akarja életben tartani. És ő ott áll 5 éves kislányával és 8 éves kislányával. Miközben néztem a filmet, minden megrendülés nélkül az a mondat jutott eszembe: „Igen, így volt”. Nem tudom megmagyarázni, hogy miért, de van egy olyan élményem, hogy ott voltam. És én soha többé nem akarok odanézni. Tizenhét éves voltam, amikor részt vettem egy mauthauseni megemlékezésen. Amikor megláttam azt a kemencét, amibe péklapáttal tették a hullákat, azt mondtam magamban, hogy talán nem a mi fajtánknak kellene idejönni. Apám egyébként a munkaszolgálati éveit során végül Mauthausenbe került. Szerencséje volt, mert csak hat hetet töltött ott, amikor felszabadult a tábor.

A traumák gyógyításával kapcsolatban is Popper Péter jut most eszembe. Ő mesélte, hogy a hatvanas-hetvenes években volt jó pár, koncentrációs táborot megjárt kliense. Ő eleinte, fiatal pszichológusként elhitte, amit Freud mondott, hogy tudniillik az elfojtás kemény tüneteket okoz, ezeket tehát fel kell pattintani, mert akkor jön a gyógyulás. Erre Péter azt mondta, minden holokaust-túlélőnél azt tapasztalta, hogy sokkal rosszabb állapot-

ba kerültek, amikor a régi élményeket újra át kellett élniük. Arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy mégis az elfojtás az, ami élhető életet tud adni a túlélőknek. Hangsúlyozom, ez Popper Péter tapasztalata, nekem nem voltak koncentrációs táborot járt klienseim. Szerencsém volt, hogy ezt a döntést senkinél sem kellett meghoznom.

Freud tételének védelmében azért hadd mondjam el: azt, hogy az elfojtás mentén csúnya tünetek tudnak kialakulni, ezt szinte mindannyian, akik úgynevezett másodgenerációsok vagyunk, megéltük. Más zsidó családoknál is tapasztaltam, akiknek szintén háború után született gyerekeik voltak, hogy a szülők „érthetetlenül” hisztériásan reagáltak, ha bármi aggodalomra volt ok. Ha mi, gyerekek, egy negyedórával később értünk haza, mint ahogyan megbeszéltük, akkor otthon számunkra felfoghatatlan pánik tört ki. (Amikor már volt telefon, akkor persze édesanyánk már meg tudott állapodni velünk abban, hogy ilyen esetben telefonáljunk haza.) Mert arra minden oka megvolt, hogy bízson bennünk, csak azt akarta tudni, hogy élünk-e. Ezek a szélsőséges reakciók kétségtelenül poszttraumás tünetek voltak.

Vagyis akkor az is teljesen normális, hogy a holokauszt-túlélők többsége évtizedekig egyetlen árva szót sem szólt mindarról, ami vele történt.

Igen, de ebből a szempontból kétfelé lehet osztani az érintett országokat. Nyugat-Németországban például az amerikaiak egy komoly, pszichológiailag átgondolt denácifikációs programot hoztak létre. Ez abban segített, hogy ki-ki feldolgozza saját érintettségét, vagy családtagjai részvételét a fasizmus kivitelezésében. Ott tehát a téma nem lett tabusítva. Tapasztalataim alapján, jó lelkiismerettel mondom, hogy (egészen 2015-ig!) a német lakosság döntő többsége őszinte megbánással, lelkiismeret-furdalással és az amerikaiaktól tanult nyitottsággal fordult a téma és általában az idegenek felé. Ahol erről lehet beszélni, ott gyorsan feloldódik a tabusítás. Talán érdemes ezt Ausztriával összehasonlítani, hiszen ugyanaz a nyelvi kultúra. Ausztriában nem volt alapos feldolgozási folyamat, és ott valóban sokkal több antiszemita megnyilvánulásról lehetett hallani.

És Magyarország?

Több nemzetközi összehasonlító kutatás is bizonyította, hogy ilyen mértékű aktív polgári részvétel a zsidók kirabolásában, bevagonizálásában és meggyilkolásában, egyetlen másik országban sem volt. Ebben az országban tehát a lakosoknak egy jelentős hányada részt vett a borzalom

véghezvitelében. Abban, hogy még 1946-ban is lehettek zsidóincselések, nagy szerepe van annak a ténynek, hogy itt semmiféle szembenézés nem történt. Sem akkor, sem azóta. Igaz, hogy a háború utáni vezetés nem volt antiszemita, de arról beszélni, hogy kinek mi történt a családjával, vagy hogy kinek a családtagjai vettek részt a népirtásban, nem lehetett. Itt jegyzem meg, hogy a mi családjunkból például 32-en pusztultak el.

És még egy érdekesség, ami a globális világra vonatkozik: a holokausztot feldolgozó szépirodalmi alkotások és filmek 1990-től kezdtek megjelenni. Nobel- és Oscar-díjak születtek az ebben a tematikában fogant művekre, de miért szinte egyszerre? Azok írták, rendezték ezeket az alkotásokat, akik vagy kisgyerekek voltak a háború idején – azaz nem tudatosan, de átéltek a traumát –, vagy a háború után születtek, ahogyan én is. Annak idején, mi elfogadtuk a szüleinknek azt a ki sem mondott hozzáállását, hogy „Ez nem téma, erről nem beszélünk”. Elfogadtuk, hogy ez tabu. Gondolom, az öregedésünkkel függ össze, hogy sok évtized hallgatása után, erről mégis mindenképpen szeretnénk beszélni, mielőtt elbúcsúzunk az élettől. Én például arról a korszakról írok, amikor már éltem. Nem a holocaustról.

Befejezésként még valamiről ejtsünk szót! Tudom, hogy az első forgatókönyv-változatoktól, finoman fogalmazva, nem volt elragadtatva.

Óh, ezt most már büszkén mesélem el, mert az eredménnyel nagyon boldog vagyok! Tény, hogy a forgatókönyv első, második és harmadik változatánál gyakran visítottam. Valóban volt olyan új elem a forgatókönyv kezdeti változataiban, ami sem pszichológiailag, sem történelmileg nem volt hiteles. És eközben olyan drámai epizódok maradtak ki, amelyek szerintem a könyv lényegét adják. Barna (Tóth Barnabás rendező – *A szerk.*) mindig meghallotta és megértette, mi az, ami az ingerküszöböm felett van. Az igazság másik fele pedig az, hogy én kezdetben arra nem voltam képes, hogy a papír alapján elképzeljem, mennyire erős, tömör közlés tud lenni egy olyan villanásnyi képi megfogalmazás, ami a regényben mondjuk két oldalban fogalmazódott meg. Szóval a vita az együttműködés leggyümölcsözőbb része. Sok munkával, sok vitával, sok fázisban sikerült összehozni Barna vizuális tehetségét és az én pszichológiai és történelmi tudásomat. Most már azt mondom, hogy az eredményre mindketten büszkék lehetünk.

Bóka B. László

Azt, hogy az elfojtás mentén csúnya tünetek tudnak kialakulni, ezt szinte mindannyian, akik úgynevezett másodgenerációsok vagyunk, megéltük

Papír- és fémpénzt, bélyeget, képeslapot, papírrégiséget, régiségeket vásárolunk és árverésre átveszünk.

Budapest VI., Andrásy út 16. Telefon: 266-4154 Nyitva: H-SZ 10-17, Cs: 10-19 óráig

REGÉNY ÉS FILM TELJESEN KÜLÖNBÖZŐ DOLGOK

Amerikában is bemutatták az Oscar-díj szűkített listájára került *Akik maradtak* című filmet. A film egyik forgatókönyvírójával, Muhi Klárával a siker okairól, egy regény filmre írásának nehézségeiről, a holokauszt traumáiról és arról beszélgetünk, vajon miért küldünk ki Los Angelesbe gyakran holokauszt-témájú filmeket.

A filmet már vetítik az Egyesült Államokban is, ráadásul nem is visszhangtalanul. Vajon mi lehet a siker oka?

Talán nem véletlen, hogy a film sikeres az Egyesült Államokban. Barna (*Tóth Barnabás, a film rendezője – a szerk.*) nagyon tud kommunikálni a közönséggel, az amerikai filmek is ebben a legerősebbek. A magyar rendezők tradicionálisan kicsit másképp beszélgetnek a közönséggel, mint ő. Ha szabad ilyen mondani, kicsit egóból. Mintha azt mondanák: tessék hozzám felnőni, tessék belőlem felkészülni... Barna társalog, most éppen te vagy a néző, én pedig a rendező, de ez akár másképpen is tudna lenni. Barna tud valamit, ami nem feltétlenül sajátja a magyar filmeknek. Tud mesélni. Rendezői döntésein is az látszik, hogy nem valamiféle stílár brandet épít, hanem azon dolgozik, hogy érzelmileg megmozdítsa nézőit. Az *Újratervezés*, a *Susotázs* és szerintem az *Akik maradtak* is elsősorban nagyon szerethető, érzékeny filmek sok-sok érzelemmel.

A kezdeti lépésnél volt egy könyv, egy álmódó rendező és Ön.

A kezdeti lépésnél én egyáltalán nem voltam jelen. F. Várkonyi Zsuzsa az eredeti könyv (*Férfiidők lányregénye*) írója és Tóth Barnabás együtt dolgoztak a Momentán Társulatnál. Barna állítólag nem is tudta, hogy Zsuzsának van egy regénye. Aztán valaki bevitte a könyvet a színházba, Barna elolvasta és írt belőle egy forgatókönyvet. Majd elvitte Mécs Mónika producerhez, ő befolyásolta a televíziós filmtérvek versenyébe és nyertek... Én Mécs Mónika mellett forgatókönyv-fejlesztőként dolgozom az Inforg

M&M Film stúdióban, a legtöbb tervet én is olvasom, de Barna könyvét csak akkor láttam, amikor már megszületett a döntés, hogy film lesz belőle. És azt gondoltam róla, hogy egy ígéretes első draft, de még messze nem olyan érett, hogy leforogjon. Fejlesztetni kellene rajta.

Ennek ellenére látta benne az erőt?

Aldo és Klára, ez a két csodálatos karakter már megvolt, találkoztak, és ott volt néhány nagyszerű részlet Zsuzsa remek párbeszédeiből is. De abban az első változatban még nem volt meg a történet íve, viszont volt benne sok leíró jelenet a rémes ötvenes évekről, csak úgy funkciótlanul. Szóval az egész még kidolgozatlan volt. Volt egy sikeres első beszélgetésünk Barnával, ahol elmondtam, ebből egy nagyszerű filmet lehetne csinálni. Két ember, egyetlen szoba, és nem fontosak az ötvenes évek, mert azt nagyjából mindenki tudja, hogyan is volt.

Szabó István *Bizalom* című filmjét említettem, amit nagyon szeretek. Hogy valami olyasmit lehetne. Azt a fajta erős intimitást. Valószínűleg meggyőző lehettem, mert Barna azt mondta, rendben, csináljuk. Először rengeteget beszélgettünk. Mert az a legfontosabb. Majd nap, mint nap gyűrtük a könyvet, az én lakásomban, Barna színházában, a Prezi parkban, kis papírkivágásokat gyártottunk, feltettük az új struktúrát egy kartonlapra, a rengeteg új jelenettel, mindegyiknek volt saját színe, dramaturgiai funkciójának megfelelően, aztán megírtuk a jeleneteket. Volt, amit ő, volt, amit én, volt amit a könyvből, volt amit magunkból, aztán a verziókat is tovább gyűrtük. Barna közben sokat konzultált Zsuzsával is. Nagyon élveztem. Szerintem ő is. Szerencsések voltunk egymással.

Mit gondol, mi lehet a legnagyobb buktatója annak, ha van egy jó regény, amiből aztán filmet akarnak készíteni?

Jó és rossz regényből egyaránt lehet jó és rossz filmet készíteni, mint a filmtörténet mutatja. Egyetlen buktató van, ha a rendező és csapata nem elég tehetséges. Ugyanis egy regény és a belőle készülő film két teljesen különböző dolog. F. Várkonyi Zsuzsa regényét például nagyon jó olvasni. Nekem mindig olyan a regényolvasás, mintha társalognék az íróval. És Zsuzsa, mint író, csodálatos társalgó. Okosan, empátiával, részlet-gazdagon, melegséggel mesél. De épp ezt, a hangnemet, a tónust, a stílust nem lehet adaptálni. Illetve ezt sem. A film közegében a regény valamennyi eleme megváltozik, elvész vagy átalakul, még a sztori is. Hiszen az irodalom megnevez, a film pedig megmutat. Furcsa mód tehát épp azt tudja a film, amit az irodalom nem és fordítva. Egy író, akinek a regényét adaptálják, legfeljebb csak imádkozhat, hogy valami jó süljön ki a dologból. Zsuzsában ebből fakadóan sok feszültség volt. De ezt inkább Barnától tudom, mert mi ketten csak egyszer találkoztunk. Esterházy Pétert érdekes említeni ebből a szempontból, akinek több könyvét is megfilmesítették. Állítólag ő semmilyen kontrollt nem akart gyakorolni az adaptálási folyamatokban, valószínűleg pontosan tudta mennyire hasztalan lenne. Ha valaki elolvassa a Férfiidők lányregényét, és megnézi az *Akik maradtak* című filmet, az szerintem két nagyon különböző élmény lesz... Talán nem véletlenül olyan ritka, hogy egy jó író forgatókönyvet írjon a saját regényéből.

És a Sorstalanság?

Kertész Imre sem akart erre vállalkozni. A Sorstalanság megfilmesítési jogát eredetileg egy angol producer vette meg, még a Nobel díj előtt, a forgatókönyvet pedig megíratta valakivel. De mikor ezt Kertész elolvasta, annyira rossznak találta, hogy azt gondolta, akkor inkább megírja ő maga. Kicsit így muszájból. Aztán Koltai Lajossal a film készítése során is szoros kapcsolatban volt, végig. A filmélmény mégis elmaradt a regénytől. Akkor ez vajon mit bizonyít?

F. Várkonyi Zsuzsa regényében mennyire fontos a trauma-vonal?

Nagyon fontos. És Zsuzsa nem szerette a gondolatot, hogy a mi filmünk esetleg majd nem erre fókuszál. Zsuzsa könyve, ha már így le kell egyszerűsíteni, inkább a gyázmunkáról szól. A mi filmünk viszont Kláráról és Aldóról, akiknek a kapcsolata ebben a gyázmunkában olyan területekre téved, amit egyikük sem szeretne vállalni. A regényben van egy szeretkezési jelenet, a két hősből egyetlen egyszer a félelem kirobbantja a szexualitást. A mi filmünkben ez nem történik meg. Mert a mi karaktereink szinte az egész film során a 'több mint pótapa, kevesebb, mint szerető' érzékeny határterületein léteznek. És a film konfliktusa az, hogy mit lehet ezzel a helyzettel csinálni, ott, akkor.

Mit gondol, valóban kopik a holokauszt-tudat?

Biztosan, de közben meg a szélsőjobb politikai irányzatok vagy a holokauszt-tagadó irodalom például dermesztően új módon aktualizálja. A magyar családokban, akik ezt elszenvedték, biztosan nem kopik szerintem. A vetítések után is előjön ez. Hogy az én családommal például ez és ez történet. Anyukám most, a film kapcsán mondta el, hogy a faluban, ahol felnőtt, az ő két legjobb barátja is benne volt '44-ben a halálmenetben, akik sose jöttek vissza. Eddig erről nekem sose beszélt... Én a hatvanas-hetvenes években úgy nőttem fel, hogy tilos volt az antiszemitizmus, és kötelező volt Semprún *A nagy utazás* című regénye. Világos volt, hogy hogyan kell gondolkodni a fasiszmusról, el kellett olvasni a holokauszt irodalmi vonatkozásait, ismerni illett az alapvető tényeket ezzel kapcsolatban. Az én családom nem volt érintett, de bennem ez a dolog például nem kopik. Én 13 évesen mindenféle előtűdás nélkül beleszaladtam Dr. Nyiszli Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam* című könyvébe. Ott volt apám könyvtárában. Iszonyú trauma volt... Szóval, én egy ilyen világba születtem, ahol ez megtörténhet. Akkor most hogyan tovább? Hogy a fiatalokkal mi van ma a holokauszttal kapcsolatban, azt nem tudom. Valószínűleg sok múlik azon, hogy ki milyen találásban találkozik a korszak tényeivel.

Két helyen is úgy írtak a filmről, mint második világ-háborús filmről, holott szerintem nem az.

A film a negyvenes évek végén kezdődik, és Sztálin halálának napján ér véget. Szereplőink számára a háború és a veszteségek: a közelmúlt. És nekünk el kellett képzelniük valahogy ezeket a régi embereket ott, akkor. És szembesülni vele, hogy szüleink, nagyszüleink a negyvenes, ötvenes években valószínűleg másfélék voltak. Hamarabb öregedtek, hamarabb ellobbant a fiataláguk. Aldo a filmben idősebbnek tűnik a koránál, Klára karikás szemű vékonyka tinédzserből nagyon hamar nővé érik. Filmünk története szempontjából az is fontos, hogy ezek a régi emberek valószínűleg jobban tudták a korlátaikat. Az individuum lehetőségeiről mindenképp

A film a negyvenes évek végén kezdődik, és Sztálin halálának napján ér véget

szerényebben gondolkodtak. Talán mert a történelem akkora hullámokat vert, amit ma el sem tudunk képzelni.

Mit gondol, kinek szól ez film, kiket érdekelhet?

Nem tudom, ezen így nem gondolkodtam. Az egyik internetes portál kritikája után volt egy vicces opció. Hogy kinek *nem* ajánlják az *Akik maradtak*-at. Valahogy így szólt: Aki egy filmtől több izgalmat vár, mint hogy a főszereplők megölelik-e egymást. Szerintem a túlélés nálunk megunhatatlanul aktuális téma. Épp Szabó István mondta egy megnyitón pár éve, hogy ő már tucatnyi rendszerváltást élt túl. Ebben a térségben hatalmas löke-tekben kapjuk a változásokat, az ember csak kapkodja a fejét, és próbál életben maradni. Magyarországon az embereknek egész technikai arzenáljuk van a túlélésre. És ezt valószínűleg a gyerekeinkre is hagyományozzuk. Hogyan lehet túlélni a legrettenetesebb dolgot, hogy mind egy szálig elveszíted azokat, akiket szeretsz. Például úgy, ahogy Aldo és Klára túléli.

Tudna olyan filmet mondani, amely ugyanígy, a traumák túléléséről beszél?

Anélkül hogy a Saul fiához szeretném a filmünket hasonlítani, ott ugye az történik, hogy Saul Ausländer ott, a pokol tornácán, kitalál magának egy gyermeket, akihez kötődhet. És ez valamit segít. De Gárdos Péter *Hajnali láz*

című könyvében is felismerjük ezt a makacs túlélő ösztönt. Ráadásul az igaz történet. Ott Gárdos holokauszt-túlélő fiatal apja az, akinek hiába mondja az orvos, hogy hamarosan meg fog halni, ő eldönti, ha török, ha szakad, ebben a rövidke rámert időben találja meg a boldogságot. A *Bizalomban* összekerül két ember teljesen ismeretlenül a háborús üldöztetésben. El kell hitetniük a házigazdáikkal, hogy ők férj és feleség. Ezen az életük múlik. És a túlélés rettetében valahogy egymásba szeretnek. Ami viszont tilos. A magyar filmtörténet tele van túlélő-filmekkel.

Tóth Barnabástól is kérdeztem, vajon miért jelölünk oly gyakran holokauszt témájú filmeket Oscar díjra.

Inkább az a kérdés, miért az ilyen témájú magyar filmek ütik meg leginkább az Akadémia ingerküszöbét? A magyar holokauszt köztudottan talán a legtragikusabban ment végbe Európában. Sehol ilyen rövid idő alatt ennyi embert (két hónap alatt közel félmilliót) nem deportáltak. Ha más nem, Spielberg Shoah Alapítványának túlélőkkel folytatott interjúi, illetve az ebből készült filmek nyomán erről talán az amerikai közvélemény is tudhat. Talán ez is egy ok lehet. A megrázó téma azonban mit sem ér. Oscar csak abból lesz, ami odaszegezi az Akadémia tagjait a székbe.

Bóka B. László

GOLDBERGER NEM MEGY KI A DIVATBÓL

Egy kis képfestőműhelyből indult világhódító útjára a nagy múltú Goldberger Textilgyár.

A kelmékkel házaló utazóügynök, Goldberger Ferenc nem is sejtette, amikor Óbudán letelepedett és megnyitotta képfestőműhelyét, hogy egy évszázadokon átívelő sikertörténetet fog elindítani.

„A Goldberger egyszerre, család, gyár és márkanév is.

A családnak és az életművüknek szenteltük ezt a kiállítást” – meséli Felbermann Judit, az Óbudai Múzeum megbízott igazgatója.

A szakember már a kezdetektől részt vett az 1997 óta (a Goldberger Textilgyár megszűnése) kallódó gyűjtemény rehabilitálásában. A muzeológusokból és múzeumpedagógusokból álló csapatnak egy év és kilenc hónap alatt sikerült létrehoznia a textilipari gyűjtemény állandó kiállítását, melyet 2013-ban nyitottak meg.

A tárlaton nemcsak a könnyűipar technológiai részé-

Goldberger
- Botanika
ecoprint

vel ismerkedhet meg a látogató, hanem egy zsidó család nem mindennapi élettörténetének is tanúja lehet a 18. századtól egészen a 20. századig. Mindezek mellett érdekes divat, kultúr- és társadalomtörténeti információkkal is gazdagodhat.

Interaktív múzeum

A textilipari gyűjtemény első hallásra talán nem tűnhet vonzónak, azt gondolhatjuk, hogy mindez a könnyűipari mérnökök érdeklődési körébe tartozik. Azonban, ha látogató sorra járja a múzeum öt terét, amelyben a család és a gyár történetének különböző korszakaival ismerkedhet meg, akkor a kezdeti bizalmatlanság izgalmas kalanddá változhat.

A kitűnő tárlatvezetések mellett azok az interaktív elemek is hozzájárulnak a befogadás élményéhez, melyeket a kiállítás tervezői azért hoztak létre, hogy a látogatók könnyebben megértsék például a technológiai folyamatokat. Az interaktív elemek minden érzékszervünkre hatnak. Többek között kipróbálhatjuk a kétfestéshez használt nyomódúcokat, rendet rakhatunk a kétfestőinas polcán, és divattervezők is lehetünk egy számítógépes program segítségével, felöltöztethetjük a manökeneket eredeti Goldberger-mintás ruhákba.

Mindamellet, hogy a kiállítás jelentős része a technológiai folyamatok bemutatására fókuszál, (mégiscsak egy gyárról van szó), nyugodtan elmondhatjuk, hogy a „Goli” az egyik leginkább nőközpontú múzeum. A kétfestés, divattörténet, divatrajzok, textiltervezés, a legendás Parisette műselyem, mind csupa olyan kuriózum, ami a legtöbb nőt érdekli.

Adler Erzsébet, az első magyar üzletasszony, akinek gyárába Sisi is ellátogatott

Felbermann Judit külön kiemelte Goldberger Sámuel feleségét, Adler Erzsébetet, aki férje 1848-ban bekövetkezett halála után, átvette a gyár irányítását. Az özvegy idősebb fiai segítségével 1851-ben közös kereskedelmi társaságot alapított. A családi cég egészen 1905-ig ebben a formában működött. A családnak ebben az időszakban nemcsak Pesten, hanem Bécsben is volt üzlete.

Adler Erzsébet egyszerre volt kiváló üzletasszony és nagyszerű anya.

Tíz fiúnak és hét lánynak adott életet. Nem elégedett meg a háztartás vezetésével. Egyenrangú partnere volt férjének, aki mellett beletanult a gyárigazgatásba, és a kereskedelembe is.

Adler Erzsébet vérbeli üzletasszony lett. Ismerve a nők helyzetét a korabeli társadalomban – mindegyre a 19. században nem sok esélyt látunk. Adler Erzsébet mégis sikerre vitte a családi vállalkozást. Olyannyira, hogy 1857-ben Ferenc József császár és felesége Erzsébet személyesen is ellátogattak a gyárba. 1867-ben a császár „budai” előnévvel nemesi címet adományozott a családnak.

„Goldberger Erzsébet és mind két nembeli valamennyi törvényes ivadéka és maradéka a „budai” előnév használata mellett mindazon szabadsággal és jogokkal élhessen és bírasson, melyekkel említett Magyarországunk és a hozzá kapcsolt részek valóságos, igaz, régi, és kétségtelen nemesi eddigelé bármikép és minő joggal vagy hajdani szokás szerint éltek és bírtak, vagy élnek és bírnak.” – olvasható a császári adományozó levélen.

Ferenc József Goldberger (Adler) Erzsébet nevével kezdi sorait.

Goldberger minták

A gyűjtemény legkülönlegesebb darabjai közé tartoznak azok az üvegtárlókban elhelyezett mintakönyvek, melyek csodával határos módon túléltek a pusztítást, és megmaradtak az utókor számára. A megbízott igazgató elmondta, hogy a gyár padlásán találták meg őket.

A gyárban elsőként Goldberger Leó kezdett el textiltervezőket alkalmazni. Ez újításnak számított, hiszen a 20. század elején általában külföldről vásároltak mintákat. Eleinte Goldbergerék is utazó ügynököktől szereztek be az anyagterveket, vagy nagy külföldi cégektől hozták őket.

Goldberger Leó 1905-ben ösztöndíjat hozott létre fiatal iparművészek számára. Az ösztöndíj lehetőséget biztosított a pályakezdő művészeknek arra, hogy részt vehessenek egy párizsi tanulmányúton, és az ott szerzett

tudásukat, tapasztalataikat a későbbiek során, mint a textilgyár tervezői kamatoztassák. A felkarolt tehetségek közül Foreth Gyula terveit sokszor kiküldték Bécsbe, ahol „bécsi divatként” reklámozták.

Bemberg Parisette: „A szegény nő luxusa, a gazdag nő öröme”

Goldberger Leó egyik legzseniálisabb ötlete volt a Parisette, amely nem volt más, mint egy lágyan omló, tartós és olcsó textil. 1929-ben a nagy gazdasági világválság évében kezdték el forgalmazni a német gyártású műselyem fonalból készült anyagot. A gyár igazgatója nagy hangsúlyt helyezett a reklámozásra. A kor ünneptelt színésznői Parisette-ből készült ruhákat viseltek. A népszerű anyag két színházi előadásnak szolgált díszletül. A legnagyobb előnye azonban az volt, hogy egy szegény cseléd lány és egy úrinő is meg tudta vásárolni. Természetesen nem egy árkategóriában mozogtak az anyagok, de ugyanabból a német Bemberg műselyemből készültek, amelyet Goldberger Leó kizárólagos joggal vásárolt meg a forgalmazótól.

Növényi festő workshopok a múzeumban

A Goldberger Textilipari Gyűjtemény vezetősége szívesen működik együtt kortárs magyar designerekkel, divatszakemberekkel, és bloggerekkel.

Az innovatív csapat nem elégszik meg azzal, hogy csupán emléket állít az egykori sikeres gyáros családnak. Céljuk, hogy a Goldberger nevet és intézményüket minél többen megismerjék. Divatbemutatókat, beszélgetéseket szerveznek a fenntartható, etikus divatról, környezettudatos öltözködésről.

Egyik izgalmas kezdeményezésük az a workshop, melyet Hajgató Sára designer vezet.

Hajgató Sára, a Botanika márka tervezője 2016 óta kis műhelymunka keretében tanítja meg a jelentkezőknek a festőnövények mindennapi használatát. Legutóbbi foglalkozásának középpontjában a kékfestés alapjául szolgáló indigó állt.

Az indigócserje az a festőnövény, amely összeköti Goldberger Ferenc 1784-ben induló műhelyét a 2019-es Textil Gyűjtemény kézműves foglalkozásaival. Az indigócserje egyik kedvelt fajtája a festőindigó. Magát az indigóként elhíresült festőanyagot az Indiában termesztett növény gyökeréből, kifőzéssel nyerik.

Goldberger Ferenc 1799-ben azzal a kérelemmel fordult Pest város magisztrátusához, hogy különféle pamutkelméket valamint saját műhelyében készített kékfestő textiliákat árulhasson. 1800 márciusában kapta

Hajgató Sára

meg az engedélyt, és indította el üzemét a Lajos utca 138. alatt, abban a házban, amely ma a múzeumnak ad otthont.

„Hagyományos növényi indigóval is festünk, és természetesen más festőnövényekkel is. Részben vadon termőekkel, részben olyanokkal is, amelyeket a háztartásban is megtalálhatunk. Konyhai hulladékokra gondolok, amik a főzésből maradnak vissza, de még alkalmasak lehetnek arra, hogy megszínezzünk vele egy textiliát. Mostanra bővült a palettánk a természetből festőnövényekkel is, melyeket mi magunk is felnevelhetünk a kiskertünkben, vagy ha városban élünk, van erkélyünk, vagy teraszunk, akár egy balkonládában is” – meséli Sára, aki hét éve foglalkozik a festőnövényekkel.

Sára kíváncsi volt arra, hogy milyen festékekkel, vegyi anyagokkal színezték meg azokat a textiliákat, amelyekkel korábban ékszertervezőként dolgozott. Ezért kísérletezni kezdett. Céklalével próbálkozott először, de ez nem maradt tartós. Hosszú évek munkája kellett, ahhoz, amíg megtanulta a festőnövények használatát.

Most már csak ezekkel dolgozik. A fenntartható divat jegyében vintage ruhákat ésleszt újjá.

Mindig ügyel arra, hogy a ruhák természetes anyagból készüljenek. Ezeknek ad új színt a festőnövényeivel.

„Nagyon izgalmasnak tartom, hogy az a kis műhely, amit kialakítottunk itt a múzeumban, a régi Goldberger gyár épületében van. A gyár a kezdetek kezdetén egy kis kékfestőműhely volt. Egy kicsit olyan, mintha a workshopokon mi is ezt a régi tradíciót elevenítenénk fel, és folytatnánk most a lányokkal.” – mondja a Botanika designere.

Németh Ványi Klári

Köszönöm Felbermann Juditnak cikkemhez nyújtott segítségét

ÚRILÁNY A MOZGALOMBAN

Három hangon szólal meg Aranyossi Magda újra kiadott önéletírása.

Az egyik a szerzőé, a párttörténeti irodalomból valaha ismert nőmozgalmáré, aki memoárját – hiányosságokkal, aprólékosan cenzúrázva és tulajdonképpen félbehagyott formában – először 1978-ban publikálta a Kossuth kiadónál, *Rendszertelen önéletrajz* címmel. (Posztumusz munka lett, Aranyossi már nem érte meg a kötet megjelenését.)

A másik, háttérben maradó, mégis határozott hang Nagy Boglárka szerkesztőé. Ő a Jelenkor kiadó számára most az eredeti kéziratához nyúlt vissza, követhetővé téve az olvasó számára az 1978-as kiadás szövegét, de vissza-illetve vagy javítva azokat a passzusokat, amelyeket a korabeli szerkesztő (vagy akár maga a szerző?) jobbnak látott kihúzni, átírni, megszelídíteni.

Ezzel a szöveg tisztítással ragyogó képet kapunk arról, hogy a hetvenes években mely témák, megjegyzések, állítások látszottak veszélyesnek és kerülendőnek – még egy olyan szerző esetében is, aki életét a munkásmozgalomnak szentelte, a harmincas években egyik alapítója volt a Nők Világkongresszusának, 1941-ben az emigrációból hazatérve az illegális kommunista ellenállás egyik meghatározó figurája volt és a pártállami időszakban is végig kitartott a hatalom mellett, 1957-től haláláig az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársaként dolgozott, s mindezért számos szocialista érdemrendet és kitüntetést kapott.

Nagy Boglárka ezen felül is alapos kutatómunkát végzett, utánajárt a kötetben említett összes szereplőnek, és lábjegyzetben foglalta össze az életrajzokat, hogy a visszaemlékezés folyama mellett megjelenhessen a kor széles palettája, Aranyossi életének fontosabb és mellékszereplői (külön tanulmányt is megér végigböngészni a halálózási dátumokat és körülményeket). Az önmagában is terjedelmes memoárt még kiegészítette a családtagok és barátok Aranyossi Magdához és férjéhez írt leveleivel is, komplett családfát közölt 1836-tól máig, és a családi fotóalbumból is mellékelte egy szép válogatást.

A harmadik hang az unokaöccse, Nádas Péter íróé. Ná-

das már feldolgozta Aranyossi Magda alakját a 2017-ben megjelent *Világoló részletek*ben, az olvasó emiatt érezheti ismerősnek a karaktert; most azonban széljegyzetek formájában egyfajta kései párbeszéd bontakozik ki kettejük között. A családi történeteket több forrásból is megöröklő Nádas az igazság szivárványos sokfélesége felől kíséri végig, szinte velünk együtt olvassa és kommentálja Aranyossi szövegét, a saját szemszögéből árnyalva a családot, a kort, az eszméket egyféle szemszögből megélő vallomást. Odailleszti a feltűnően elhallgatott momentumokat, kiigazítja az indulatok diktálta sommás ítéleteket, de mindig fenntartja a bizonytalanság, a befejezetlenség, a szubjektivitás jogát. Sőt, el is játszik ezzel, elmosva az éles kontúrokat, szerteágazó sorsvonalakban követve az örökül hagyott családtörténet egy-egy részletét.

De lépünk közelebb a szerzőhöz. Aranyossi – született Neumayer, amit a család Nádasra magyarosított – Magda

Aranyossi Magda
és Aranyossi Pál
1956 környékén
Leányfalon

zsidó nagypolgári familiából származott. Húszévesen, 1916-ban lett hithű kommunista, és hosszú élete végéig az is maradt. Férje, Aranyossi Pál szocdem, majd kommunista újságíró, író, fordító, a párt prominens értelmiségije volt, baráti köre Kuncz Aladártól Károlyi Mihályig, elvtársi kapcsolatai Rákositól Rajkig minden fontosabb szereplőre kiterjedtek, a svéd, német, francia és magyar kommunista elit tekintélyes részét jól ismerte. A Tanácsköztársaság után a házaspár Olaszországba menekült, onnan Svédországba, Németországba, majd a párt utasítására Párizsba költöztek, ahonnan 1941-ben tértek vissza Budapestre. 1945 után Magda a magyarországi demokratikus nőmozgalom tartóoszlopa lett, lapszerkesztő, jeles mozgalmárok életrajzírója. Hosszú, kalandos élet, teli fordulatokkal, illegális akciók szervezésével, röpiratok és pártlapok írásával, terjesztésével és rejtegetésével.

Az életútnak azonban csak az első fele tárul fel a memoárban: abban a pillanatban ér véget, amikor 1945. január 13-án a Damjanich utcai óvóhely ajtaján belépett két orosz katona. Innentől csak a szerkesztő által összegyűjtött családi vagy baráti levelezés, illetve fotók néhány darabja kíséri tovább Aranyossi Magda életét, ő maga már nem; a kézirat célja nem az életrajz, hanem a mozgalomban eltöltött évek bemutatása volt.

A mostani kiadás azonban leveszi a hangsúlyt az illegális munkáról. Noha Aranyossi bőségesen részletezi, hogyan irányította Gerő Ernő a Franciaországban élő magyar elvtársak munkáját, hogyan zajlottak a francia női munkások öntudatra ébresztését szolgáló nagygyűlések, mit tapasztalt a berlini iskolákban, a stockholmi kertészetben, vagy az észak-olaszországi kommunisták között, a mai olvasót mégsem ez érdekli. Sokkal inkább a nagypol-

gári zsidó családban megélt gyerekkor apróságai, kezdve az ötéves Magda felháborodásán, amikor kiderült számára, hogy Ferenc József nem zsidó, folytatva a Mikulás-ünnepek, karácsonyesték és hosszúnapi böjtök egymást váltó élményein, melyeket a család életét különösebb identitásválság nélkül, magától értetődő természetességgel jártak át. Precíz beszámolót kapunk a Kommunista Kiáltvánnyal való első találkozásról, a zoknistoppolásról és a családi ezüst szakszerű pucolásáról – utóbbiról Nádas egy önálló kisesszének is beillő, csodálatos szövegben emlékezik meg. Akárcsak a család egyszerre urizáló, arisztokratikus és progresszív gondolkodásmódjáról, amit a vagyonfétés és a szociális eszmék egyszerre jártak át. Valahol itt lehet megragadni azt a pontot, amikor a nagypolgárság és a munkásmozgalom közötti, áthidalhatatlannak tűnő szakadék egy generáció életében foszlott semmivé.

A „régis szép elsüllyedt világ”, ami a kötet címdalán alaposan megtéveszti a nosztalgikus múltba merülésre készülő olvasót, Nádas széljegyzeteivel megsokszorozódik, sőt egészen a máig nyújtózik. Tulajdonképpen maga az emlékezés műfaja válik a vizsgálat tárgyává. Hiszen a kommentárok által már a történet szereplői lesznek azok is, akiket Aranyossi óvatosan elhallgatott, például a győri nyilasvezető sógor, vagy a családi személyzetnek a gyerekek számára „láthatatlan” tagjai. Szín pompásan bontakozik ki az a sokfelé ágazó kulturális örökség, amiből Aranyossi Magda szabadon választott egyféle folytatást – Nádas Péter pedig egy másikat.

Götz Eszter

Aranyossi Magda: Én régi, elsüllyedt világom. Jelenkor Kiadó, 2018, 502 oldal, 4999 Ft

ÁTÖLELNI AZ IDŐT

A Tünet Együttes Szabó Réka rendezésében 2015-ben mutatta be a Vígszínház Házi Színpadán a Sóvirág című előadást, amelyben a most 94 éves Fahidi Éva és a fiatal táncosnő, Cuhorka Emese lépnek színpadra. Már a próbák kezdetén jelen volt a kamera is és a kész dokumentumfilm, A létezés eufóriája elnyerte a Locarnói Nemzetközi Filmfesztivál - Kritikusok Hete – nagydíját és a Szarajevó Filmfesztivál Emberi jogi díját is. A szeptemberi mozibemutató kapcsán beszélgettem Fahidi Évával és Szabó Rékával, aki az előadás és egyben a dokumentumfilm rendezője is.

Amikor Szabó Réka felkérte, hogy táncoljon a Sóvirág című előadásban, nem ijedt meg?

Fahidi Éva: Nem vagyok ijedős kislány. Én minden ilyesmit nem kihívásnak, inkább felhívásnak érzek. Valamire felkértek, akkor azt teljesítenem kell. Nagyon tetszett az elképzelés, mert egész életemben, bár nem hivatásos módon, de táncoltam. A tánc és a mozgás iránti imádatom egyidős velem. Én mindig a magam örömeire táncoltam. Ahogyan Kazantzakis könyvéből készült Zorba című filmben elhangzik: én mindent ki tudok táncolni magamból. Nemcsak gyermek, de felnőtt koromban is táncoltam, de még a lágerben is.

Miért volt fontos Önnek, hogy létrejöjjön a Sóvirág című előadás?

Számomra nagyon fontos, hogy autentikus helyről lehessen hallani a holokausztról. Eddig két ilyen filmet ismerek, remélem az enyém lesz a harmadik. Az egyik, amiről beszélek, a *Saul fia*, amiről nem tudom, hogyan lehetett így elkészíteni. Nyilván, akik csinálták nem voltak ott, mégis pontosan ugyanolyan minden, mint ott Auschwitzban volt, de legfőképpen szellemében. Sikertült érzékeltetni a teljes nihilt, hogy nincs semmi más, mint az út, amely oda vezet, hogy az emberek meghaljanak, illetve, hogy a világon nincs semminek semmi értelme. A másik mozi az *1945* című. Nem győzőm eléggé dicsérni ezt a két filmet. Számomra az a fontos, hogy minden eszközzel, ami a kezembe akad, szóval, tollal, mozdulattal csak a holokausztról akarok beszélni és hitelen.

Ezért nevezi önmagát holokauszt aktivistának?

Azt gondolom, azért maradtam életben, hogy ennek szenteljem az életemet. Talán van ebben némi túlértékelt

hivatástudat is, de ezt én őszintén így érzem. Az egész úgy kezdődött, hogy önszántamból visszamentem Auschwitzba. Úgy szerveztem meg az utazást, hogy július 1-én érkezzek meg, pontosan akkor, amikor eredetileg odahurcoltak bennünket a családommal.

Találkozott már olyan emberrel, aki kerek-perec a szemébe mondta volna, hogy a holokauszt nem történt meg?

Egyelőre még nem. De ha bármikor is találkoznék ilyennel, pontosan tudom, az ember egyetlen dologgal nem tud mit kezdeni, azzal, ha nevetségessé teszik: biztosan valami olyasmit mondanék neki, hogy mindenki rajta röhögjön.

Nem volt kellemetlen a kamera jelenléte a próbákon?

Valahogyan szükségesnek éreztem. Egyébként is az a rögeszmém, hogy rajtam kívül kevesen tudják elmondani, mi volt a lágerben és ehhez nekem szükségem volt a kamerára is.

Mit gondol, aki látta már a Sóvirágot, az vajon kíváncsi lesz a filmre is?

A színházi előadásnak megvan az a varázsa, hogy a nézők előtt történik. Az, estéről estére varázslat, ahogyan megszületnek a dolgok. A film remekül van megcsinálva, ráadásul több dolgot lehetett elmondani benne. A lényeg azonban számomra mindkét esetben ugyanaz: tessék rám figyelni, mert igazat mondok.

Kinek szánná a filmet?

A célközönség szerintem a 16-17 évesektől kezdve úgy 25-30 évesekig. Nagy örömmel láttam, hogy a film első nyilvános bemutatóján nagyjából éppen ez a korosztály ült a nézőtérben. Egyébként azt tapasztalom, mivel

Szabó Réka és
Fahidi Éva

sokszor járok különböző helyekre beszélgetni, hogy ez a korosztály nagyon nyitott. Utólag nemegyszer visszahalom, azt mondják, miért nem mondta ezt eddig nekünk senki.

Mivel igen sűrűn jár Németországban, pontosan látja, mi történik ott és itthon. Van-e különbség a németek és a magyarok történelmi szembenézése között?

Óriási a különbség. Németországban a 20 és 40 év közöttiek rettenetesen és őszintén szégyellik magukat. Képzeld, Németországban odajött hozzám egy fiatalember, a kezében egy csokival és azt mondta: nagyon szégyellem magam, hogy az őseim annyi fájdalmat okoztak Önnek és szemlesütve odanyújtotta a csokoládét. Annyira emberi és megható pillanat volt. A különbség tehát az, hogy Németországban minimum nagyon szégyellik magukat, itthon azonban még senki nem jött oda hozzám azzal, szégyellem magam, mert otthon a szekrény tetején áll egy meissenai váza, ami a zsidó szomszédunké volt.

Mi a véleménye, miért van ez így?

Ezen senki nem akad fenn, mert szinte „természetes”. A gyűlölet természetrajzához hozzátartozik, hogy ha hivatalos helyről nem tesznek ellene semmit, akkor magától elburjánzik. És még valami: ma azt próbálják meg elhitetni, nem is sikertelenül, hogy a Horthy-korszak volt az aranykor Magyarországon. Ugyan már!

*

Egy provokatív dolog jutott eszembe: a bulvár nagyon kedveli, amikor egy 90 éves hölgyről kiderül, hogy táncol, mégis mitől nem felszínies szenzáció ez?

Szabó Réka: Az eltöltött idő, a valódi figyelem, és az ezekből fakadó mélysége miatt. Köztünk, velünk történt

valami igaz. Az előadásra és a filmre is jellemző, hogy mély és valódi dolgok vannak jelen bennük. Mélységesen hiszek abban, hogy a mozdulat és a test olyan dolgokat tud közvetíteni, amit szavakkal képtelenek vagyunk kifejezni. Úgy gondolom gyönyörű, ahogyan a két test, idős és fiatal, egymás mellett áll, aztán megmozdul. Ez mindennél többet mesél életéről, érzéseiről, személyiségeiről. Idegesítő, amikor a szalagcímek mindezt oda egyszerűsítik, hogy a színpadon egy kilencven éves néni táncol.

Amikor 2015-ben elkezdődtek a Sóvirág című előadás próbái, az első pillanatoktól jelen volt a kamera is. Már akkor is az volt a célod, hogy az előadáson túl szülessen egy dokumentumfilm vagy a kamera akkoriban csupán a munkát segítette?

Nem tudtam mi fog történni, nem határoztunk el semmit előre, de azt tudtam, hogy az egész próbafolyamatot professzionális módon dokumentálni akarom. Igaz, benne volt a fejemben az a gondolat is, hogy ebből egy film is születhet. Elsősorban Éváról akartam filmet csinálni, de talán pontosabb, ha azt mondom, őt akartam megörökíteni.

Ugye jól tudom, hogy Fahidi Éva és közted valami messzi és távoli, de mégiscsak rokoni kapcsolat is van?

Férjeink révén már valóban régóta ismertem Évát, aki egy nagy családösszetartó. Mindig hatalmas ebédeket és vacsorákat adott. Egy ilyen családi étkezés alkalmával ismertem meg őt hetvenvalahány évesen. Auschwitzról sohasem beszélgettünk, sokkal inkább a jelenről, arról, hogy kivel mi van, ki mit csinál éppen, mivel foglalkozik. Borzasztóan érdekelte a munkám és a Tünet Együttes. Én persze tudtam róla, hogy Ő egész életében, ha

Cuhorka Emese
és Fahidi Éva

nem is professzionális módon, de táncolt és tréningezni járt. Ő volt az egész tánc családból az egyetlen, aki a Tűnet minden előadásán ott volt. De mindig. Az első pillanattól fogva nagy hatással volt rám és nagyon szerettem. Miután elolvastam a könyvét, akkor kezdtem járni hozzá és kérdezgetni.

Mikor és miért született meg a fejedben a gondolat, hogy létre kellene hozni a Sóvirágot?

Azt hiszem akkor, amikor először halottam őt nyilvánosan beszélni a traumáiról. A könyve (A dolgok lelke) harmadik kiadása alkalmából rendeztek egy közönségtalálkozót, amin jelen voltam. Valami egészen különleges az, ahogyan Éva párbeszédben van önmagával, a világgal, folyamatos munkában saját traumáival. Benne az az elegy a döbbenet, hogy a traumáival úgy dolgozik, hogy mindennek tényszerűen utánajár. Ő az, aki Auschwitzról mindent elolvasott és minden filmet megnézett. A maga akaratából immár hétszer ment vissza az egykori táborba, de bejárta az egyéb emlékhelyeket is. Azt hiszem mindent tud a témáról, mondjuk még a korabeli törvényi szabályozást is a testek égetéséről. Mindezek mellett nagyon intenzív és tiszta érzelmi életet él. Nagyon érzéketlenül tudja elmondani a dolgok emocionális részét is. Teljesen mindegy, hogy testi érzetokről vagy lelki folyamatokról van szó. Egészen ritka az, amikor valaki a tények és a dolgok emocionális része felé is ugyanolyan empátiával képes fordulni. Hihetetlen, hogy valaki képes úgy „dolgozni” a traumáival, hogy megnézi azt a filmet, amikor a németek libákon próbálták ki a ciklon-B hatását. Nem sok ilyen embert ismerek.

Mit gondolsz, ki A létezés eufóriájának célközönsége?

Jaj, nem tudom. Azt, hogy ki lehet kíváncsi a filmre, nem az én dolgom eldönteni. Azt már jobban tudom, hogy kiknek csináltam: mindazoknak, akik sokszor nem találják, hogy miért élnek vagy nem tudják eléggé becsülni az élet értékét.

Akkor jól éreztem, hogy ez a film legkevésbé a holokausztról szól, egy kicsit szól egy táncelőadásról és nagyon szól arról, hogy érdemes szeretni az életet, mert az élet minden pillanatában csodálatos, még ha ezt az adott pillanatban nem is látjuk.

Ezzel nagyon egyet tudok érteni. Nagyon örülök, ha sok fiatal látja a filmet. Engem nem elsősorban a holokauszt érdekelt. Ez nem holokauszt film, az Életről szól magáról. Pontosan tudom, hogy a holokauszttal kapcsolatban sokan érzik úgy, hogy jaj, erről már annyit beszéltünk, de ez a film nem erről szól, miközben nagyon fontosnak tartom, hogy azoktól halljunk dolgokat a történelemmel kapcsolatban amíg lehet, akik jelen voltak, mert különben ezekről csak a történelemkönyvekben olvashatnánk. Azokban azonban nincs benne az, amit csak az tud átadni, aki átélte a dolgokat, aki jelen volt. És semmiképpen nincs benne az, hogy mennyire a mára, jelenünkre vonatkoztatható mindaz, ami újra és újra visszatér a történelemben. Az emberi vonatkozások csak a szemtanúk elmondásából derülnek ki.

Miért éppen Cuhorka Emesére esett a választásod, hiszen akár Te is eltáncolhattad volna?

Én már jó ideje nem hozok létre olyan helyzetet, ahol

színpadon vagyok és én is rendezem az előadást, mert nagyon más a külső és a belső szem. Miért Emese? Egyetlen szóval: intuíció. El is hangzik a filmben, az első pillanatban Ő jutott Éváról eszembe. Hasonlónak érzem őket, de nem fizikai értelemben, a lényükben van az egyezés. Már az első találkozáskor kiderült, hogy nagyszerűen rezonálnak egymásra, igenis van valami különös kapcsolat, ami összeköti őket.

A film már két fontos díjat is elnyert. Mivel indokolta két zsűri a díjak odaítélését?

A pontosan leírt indoklást egyik helyen sem kaptuk meg, de számomra nagyon fontos gondolat volt, hogy ez a film úgy beszél a múlt borzalmairól, hogy a végén mégis reményt és szeretetet ad. Életerő és életöröm sugárzik belőle. Az ember a borzalmak ellenére is sok pozitív dologgal feltöltve tér haza a film végén.

Többen megjegyezték, hogy ez három erős és meghatározó nő filmje. Aztán a film végén felnéztem a vászonra és kiderült, hogy nem háromé, hanem négyé, hiszen az operatőr is nő, Kovács Claudia. Gondolom nem véletlenül.

Jó, hogy ezt mondd, mert én is így gondolom. Az első pillanattól kezdve női operatőrt szerettem volna. Azért is, mert tudtam, hogy közel szeretnék menni a testekhez, a bőrhöz. Kovács Claudiát nem ismertem korábban, valaki ajánlotta, de már az első találkozásunkor

azt éreztem, hogy ő egy nagyon intuitív és érzékeny nő, aki abszolút szerves része lett a mi együttléteinknek. Úgy volt jelen a kamerája mögött, hogy „láthatatlan” maradt. Nagy dolog, hogy Éva és Emese „befogadták” a kamerát, mert az mindig egy teherterhel, az ember nem tud elfeledkezni róla.

Mennyiben tekinthető női filmnek A létezés eufóriája?

A fantasztikus és valóban jelenlévő nőiség Évából fakad, a nőiség és a női test fontossága, a csábítás művészete. Láttad Őt, ez még 94 évesen is működik. Kezdetről tudtam, hogy Évát duett helyzetbe szeretném hozni, amiben az érdekelt nagyon, hogyan tud létrejönni egy fiatallal való „párbeszéd”, hol vannak a megértés és átélés korlátai hatvan év távlatából. Azt is tudtam, hogy ott volt Éva elvesztett kishúga, és Emese, mint Éva fiatalkori énjé, mindezekbe képes belebújni. Megpróbáltam egyszerre megragadni az életet, a fiatalságot és az időskort, átölelni az időt és egyben megmutatni. Az egész előadásban arra törekedtem, hogy a fizikális érzeteken, a testen keresztül közelítsünk. Hogyan kell elképzelni azt a 18 éves lányt, aki ott áll meztelenül és kopaszon Auschwitzban? És mivel Éva nagyon nő, a film is bizonyos értelemben női film lett. De nagyon szeretném azt gondolni, hogy ez a film nem csupán a nőknek szól.

Bóka B. László

MI FÁN TEREM A SZOCIÁLIS KOZMETIKA?

Karácsy Gergely zuglói polgármesterségének ideje alatt valósult meg a Zuglói Szociális Modell. Egy konferencián, a ma már Budapest Főpolgármesteri tisztét betöltő volt zuglói polgármester úgy nyilatkozott, hogy neki különösen kedves a Szociális Szépségzalon, amit francia példára valósítottak meg.

Azoktól az emberektől, akik éveken vagy évtizedeken keresztül alkalmi munkából éltek vagy nem dolgoztak, nem lehet elvárni, hogy a holnapi napon, egyszer csak teljes önbizalommal elmenjenek egy állásinterjúra. Karácsy Gergely „hamis ellentétnek” és teljesen ostoba elképzelésnek nevezte azt a kormány által gyakran hangoztatott elképzelést, mely szerint ha valakit támogatnak, akkor nem lesz motivált arra, hogy állást keressen.

Rózsa Magdolna szerint egy szépségzalonban gyak-

Rózsa Magdolna

ran nem csak arról beszélünk, hogy milyen frizurát, milyen körmöt szeretnénk, hanem megosztjuk terveinket, ötleteinket, problémáinkat is a fodrászunkkal, kozmetikusunkkal, manikűrösünkkel.

Felmerül a kérdés, hogy egy szépségápolási szakember tud-e többet is nyújtani a vendégének annál, hogy levágja a hajukat, kozmetikai kezelésben részesíti őket vagy levágja a körmüket. 2011-ben egy francia fodrász határozta el, hogy többet szeretne nyújtani az ügyfeleinek és egy kozmetikai világcég segítségével elkezdte fogadni az ügyfeleit a világ első szociális kozmetikájában, Párizsban.

Rózsa Magdolna az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen tanult szociális munkásnak. Zugló alpolgármesterének, Szabó Rebekának kezdeményezésére a Zuglói Önkormányzat finanszírozásában és a Zuglói Család és Gyermekvédelmi Központ üzemeltetésében jött létre a Tükörkép Műhely.

Magdolna 21 éve kozmetikus és 12 éve fodrász, valamint kéz és lábápoló is. Ő a Zuglói Családsegítő és Gyermekjóléti Központ alkalmazásában álló családsegítő, aki a Tükörkép Műhelyben szociális munkásként és professzionális szépségápolási szakemberként dolgozik. Még egyetemista korában olvasott egy újságcikket, amely a MASNI-ről, a Budapesten nyílt első szociális kozmetikáról szólt.

„Egy Párizsi szalon mintájára csinálták meg a MASNI-t. El is mentem szociális munkás hallgatóként egy nyílt napra a MASNI-ba. Ott megkérdezték, hogy ki szeretne önkéntes lenni, mondtam, hogy én szívesen és amikor

megkérdezték, hogy milyen területen, mondtam, hogy mindegyiken. Azt mondták, hogy inkább nem, mert nekik megvannak az embereik.”

Magdolna ezután az interneten kezdett el kutatni: hogy működik Párizsban a szociális kozmetika. Sikertült valakivel felvennie a kapcsolatot. Időpontot kért és elment bemutatkozni.

Párizsban egy fodrász kezdte elfogadni azokat az ügyfeleket, akik bántalmazó kapcsolatban élnek.

Egy szépségszalonban a kezeléseik alatt ezek kiderülnek.

„A fodrász látja, hogy ha egy púp van a fején vagy késsel volt levágva utoljára a haja. Ezeket senki más nem veszi észre, aki nem érinti meg a fejét. A fodrász az, aki ezt észreveheti, akihez azért elengedik a bántalmazókat, mert szeretnék, hogy jól nézzen ki vagy olyan frizurát vágasson, amelyek ezeket a sérüléseket elrejtik.”

A párizsi szalonban most már nem csak a bántalmazottakat fogadják, hanem az álláskeresőket és olyanokat is, akiknek kevés pénzük van. Az önkéntesek – kozmetikusok fodrászok, valamint egy pszichológus – nem vizsgálják azt, hogy az ügyfél tényleg rászoruló e.

„Azt mondták, szerencsés, hogy hozzám olyanok jönnek, akiknek a problémáival már foglalkozik szakember. Ezt nagyon szeretnék ők is megfordítani, csak nem tudják, hogy hogyan.”

Magdolna az Amerikai Egyesült Államokban is járt. Chicagóban, egy képzés keretében tanulta meg, hogyan lehet felismerni a bántalmazás jeleit, hogyan lehet reagálni rájuk. Chicagóban megtalálhatóak azok a szervezetek is, amelyekhez ilyen esetekben át lehet irányítani az ilyen ügyfeleket. Magdolna ezeket a tapasztalatait elmondta a párizsi szalonban. Ma már a párizsi szalon is aktív kapcsolatban áll több ilyen szervezettel.

A párizsi szociális kozmetikában egy koordinátor tartja nyilván, hogy melyik kozmetikus, fodrász mikor tud önkéntesként dolgozni. A koordinátor 28 önkéntessel dolgozott együtt akkor, amikor náluk járt. Hetente kettő vagy három órát vállal el egy önkéntes, így egy héten egy vagy maximum két emberrel foglalkozik.

Magdolnának nagyon tetszett, hogy egy kozmetikai világcég alapítványa kifizeti az iskolai tandíjat azon tanulóknak számára, akik vállalják, hogy ebben a kozmetikában lennének önkéntesek.

„Magyarországon egy fodrász vagy kozmetikus képzés tandíja félmillió forint és ebben nincsenek benne az eszközök. 2005-ben csak egy műkörmös tanfolyam volt félmillió forint, tehát ezek a képzések nagyon drágák. Párizsban az alapítvány ezt átvállalja. Aláírnak egy együttműködési megállapodást arról, hogy egy meghatározott ideig önkénteskednek. Sokan vannak itthon is, akik tanulnának, ha lenne lehetőségük! Jó lenne meghonosítani, hiszen kaphatnának így egy szakmát a kezükbe és még embereknek is segíthetnének.”

Amikor az ügyfél megérkezik, a koordinátor fogadja és odakíséri őket az önkénteshez. Az ügyfelek tehát nem tudnak az önkénteskedő fodrászról, kozmetikusról semmit.

A Párizsban működő szociális kozmetikában nem kell fizetni az alapszolgáltatásokért. Nagyon jó a marketing-jük, rengeteget cikkeznek róluk, hiszen ott egy egész csapat foglalkozik a szociális kozmetika reklámjával.

Magdolnától megkérdezték, hogy Magyarországon mindezt egyedül fogja-e csinálni. Azt válaszolta, hogy igen.

Magdolna az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen tanult szociális munkás szakon. Amikor felvételizett, már járt különböző szociális intézményekben (családok átmeneti otthonába, anyaotthonba, gyerekotthonba) önkéntes alapon haját vágni. 15 éves kora óta végez önkéntes munkákat. Részt vett bohóc műsorokban, de Afrikában is járt élelmiszert osztani. Mindig az élete része volt, hogy jó érzés embereken segíteni. Egy önkéntes ismerőse hívta el Szarajevóba, hogy ott dolgozzon velük együtt. Arra kérték, hogy ha elvállalja, vigye magával az ollóit is.

„Szarajevóban aztán elmentünk mélyszegénységben érintett településekre, ahol a földből jött ki a víz egy csőből, akkor mondták, hogy vegyem elő az ollóimat. Csak pislogtam, hogy most mi van? Az önkéntes ismerősöm azt mondta azzal is segítsünk nekik, hogy vágjuk le a hajukat.”

Amikor Szarajevóból hazaérkezett Magdolna, az első dolga volt, hogy felkeresse azokat a helyeket, ahol segítséget jelenthet egy hajvágás. Az első hely, ami az eszébe jutott, az Anyaotthon volt, amely a családon belüli erőszak áldozatainak nyújt teljes körű szolgáltatást. Az ingatlan titkos címen található, professzionális és speciális szaktudást igénylő munkatársak foglalkoznak ott az ügyfelekkel.

Amikor felvette velük a kapcsolatot, nem értették, hogy mit szeretne, miért szeretne ingyen haját vágni. „Volt olyan hely, ahol azt hitték, hogy beszerveztek, hogy én körül nézzek ott.”

Magdolna számára meghatározó élmény volt, hogy amikor egy anyukától azt kérte, hogy foglalja el valamilyen játékkal a gyerekeket, hogy nyugodt körülmények között tudja levágni a haját, kiderült, hogy a gyerekeknek nincsen semmilyen játéka.

„Az volt a pont, amikortól kezdve mindig hatalmas hátizsákokkal mentem haját vágni.”

Magdolna testvére akkor már az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen tanult, és ő azt érezte, hogy minden tárgy, amit az egyetemen tanítanak, érdekli őt.

„A felvételin nagyon féltem, mert fogalmam nem volt, hogy melyik ünnep-mikor van. A tanárok azonban nagyon megértőek voltak és nagyon jól magyaráztak, olyan volt, mint egy jó család. Nagyon jó volt, hogy a

tanszékvezetővel lehetett beszélgetni. Családként tekinttem az OR-ZSÉ-ra.”

A második év elején sajnos Magdolnának egy teljes évet passzívrá kellett állítania, mert a fia leukémiás lett. Levelet írt az egyetemre, hogy a következő évet nem tudja elkezdeni.

„A tanszékvezető jött este tízkor a kórházhoz, órákig várta, hogy a Bercinek lecsöpögjön az infúziója és haza tudjon vinni minket.

Ezt soha az életemben nem fogom elfelejteni. Összeszámoltam: több mint harminc ember segített nekem, ebben a nehéz időszakban. Egy Google táblázatba írtam, hogy mikor kell mennünk a kórházba és mindenki beírta magát, hogy mikor ki visz, és mikor ki hoz minket haza, és nem csak a hallgatótársaim, a tanszékvezető is beírta magát egy-egy alkalomra.”

A következő évben a fia meggyógyult, visszamehetett az iskolába és Magdolna is visszatért az egyetemre tanulni. Egyik gyakorlatát a Zuglói Családsegítőben töltötte és már gyakornokként mondta, hogy milyen jó lenne egy a szociális kozmetikához hasonló hely.

„A kórházban voltam, amikor felhívtak, hogy megvalósítják, tehát én még be sem fejeztem az egyetemet, amikor a családsegítő alkalmazott.”

Első körben az álláskereső csoportból érkeztek az ügyfelek, de Magdolna már akkor úgy érezte, hogy nem csak az álláskeresőknak szeretne segíteni, hanem mindenkinek, aki rosszul érzi magát, mert nincsen pénze. Olyan helyet szeretett volna, ahol az ügyfél jól érezheti magát, mert egyedül lehet, ahol meghallgatják, ahol van rá elég idő.

„Elkezdtem fogadni a minimumjövedelmes csoportból is ügyfeleket, majd a családsegítő ügyfeleket is. Ki alakult bennem egy olyan szemlélet, hogy mindenkit fogadhatok. Ha csak az álláskeresőket fogadhatnám, akkor úgy érezném, hogy nem lenne igazán kihasználva ez a hely.”

Magdolna nagy terve, hogy amiként Párizsban egy nagy világcég alapítványa fizeti a tandíját azoknak a tanulóknak, akik vállallják, hogy hetente bizonyos, előre meghatározott időt önkéntes munkával töltenek, ugyanezt Magyarországon is meghonosítsa. A tanulás terén is vannak további tervei. Mivel szociális munkás szakon a mesterképzést is sikeresen elvégezte, a következő lépés számára a tudományos fokozat a PhD.

„A kérdés az, hogy mitől lesz ennek tudományos alapja. Ha sikerül tudományosan bebizonyítanom, hogy a professzionális szépségápolást érdemes bevenni a szociális munkába, akkor lesz alapom, hogy az önkormányzatokat felkeressem és bemutassam, Zuglóban milyen sikereket értünk el. A PhD lenne az alapja annak is, hogy szociális munkásokat és a szépségápolási szakembereket is meg tudjak keresni és bemutassam nekik ezt a tevékenységet.”

Farkas Szilárd Ferenc

A tanszékvezető jött este tízkor a kórházhoz, órákig várta, hogy a Bercinek lecsöpögjön az infúziója és haza tudjon vinni minket

„MI, ZSIDÓK NAGYON KÜLÖNBÖZŐEK VAGYUNK”

A Haver Alapítvány önkéntes oktatóstábja elsősorban középiskolásoknak és egyetemistáknak tart interaktív órákat a zsidóság témájában. A szervezet célja, hogy csökkentse a zsidókkal és a zsidósággal szembeni előítéleteket és pozitív attitűdöket alakítson ki a fiatalok körében. Dés Júliával, az Alapítvány ügyvezető igazgatójával beszélgettünk.

Hogyan váltál a Haver Alapítvány vezetőjévé? Mindig is úgy érezted, hogy a zsidó közösségben szeretnél dolgozni?

A Lauder Iskolába jártam 12 éven át, de az érettségi után eltávolodtam a zsidó közösségtől, nem igazán vettem részt a zsidó közösségi életben. Azt tudtam, hogy a civil szféra vonz és hogy szociológusként nemcsak kutatni szeretném a társadalmat, de alakítani is. A Haver Alapítvánnyal 2015-ben találtunk egymásra, amikor a lányom bölcsődés lett. Ekkor keresett új ügyvezetőt az Alapítvány, így kapcsolódtam vissza a zsidó közösségi életbe.

Mi motivált abban, hogy elvállald a Haver vezetését? Mi vonz ebben a munkában?

Leginkább az előítéletek elleni küzdelem és a párbeszéd elősegítése. A személyes élettörténetem a zsidósághoz köt, de elsősorban mégis az érdekelt, hogy hozzájáruljak, hozzájáruljunk ahhoz, hogy jobb hely legyen ez az ország a saját, korlátozott eszközeinkkel. A kölcsönös figyelem, a civilizált vita kultúrájának elterjesztése és erősítése nagyon fontos számomra. A Haver iskolai foglalkozásain mindig lenyűgöz, hogy hogyan lehet nüláról elkezdni ilyen beszélgetéseket, megnyílni és másokat is megnyitni másfél óra alatt. Olyan beszélgetéseket kezdeményezni, amelyek más körülmények között, az önkéntes oktatóink nélkül valószínűleg nem alakulná-

nak ki. Szervezett, ugyanakkor informális keretek között beszélgethetnek egymással emberek, döntő részben nem zsidó diákok olyanokkal, akik különböző módon, de egyaránt zsidónak tartják magukat. Ez szerintem értékes lehetőség és esély, ilyen találkozásokat senki más nem teremt rajtunk kívül. Azok a pedagógusok, akikkel már dolgoztunk együtt, gyakran visszahívnak és ajánlanak is másoknak minket, tehát látszik, hogy van igény ezekre a beszélgetésekre.

Hogy zajlik egy-egy ilyen iskolai foglalkozás? Mit tudnak a diákok a zsidóságról, milyen előfeltevésekkel szembesültek?

Főleg budapesti iskolásokhoz jutunk el, de törekszünk rá, hogy egyre többször és minél messzebbre eljünk a fővároson kívül is. A foglalkozásaink 20%-át tartottuk vidéken tavaly, idén remélhetőleg még jobb lesz ez az arány. Nem tapasztalunk elszánt gyűlölködést vagy bizalmatlanságot, inkább érdektelen tudatlanságot eleinte. Mivel mi informális oktatási módszerekkel dolgozunk, és ez ismeretlen a legtöbb magyar iskolában, sokszor meglepetést vált ki, hogy megkérjük a diákokat, rakjuk körbe a székeket, tegeződünk és beszélgessünk. Ha megszületik a valódi beszélgetés légköre, gyakran nagyon az elejéről kell kezdeni, mert kevés információja van a diákoknak. Mi elsősorban arról beszélünk, mit jelent zsidónak lenni, és hogy mi, zsidók nagyon különbözőek vagyunk. Ezt a szinte magától értetődően egyszerű belátást akarjuk megosztani, és ezzel sokszor csodálkozást vál-

tunk ki. A vidéki településeken már az is meglepetést okoz, hogy egyáltalán vannak még élő zsidók, mivel a holokauszt lényegében az egyetlen esemény, amelyet a diákok a zsidósággal kapcsolatban tanulnak, a környezetükben pedig nincsenek zsidók.

A magyar közbeszédben különös erővel van jelen az etnikai homogenitás dicsérete, a politikai közbeszédben megszólaló, domináns hangok a sokféleséget veszélynek láttatják. Visszaköszön-e ez az iskolákban?

Nem érezzük, hogy mérgezetlenebb lenne a beszélgetéseink hangulata az utóbbi években, de mégis azt gondolom, hogy ha tovább folytatódik a – különben elsősorban nem zsidók ellen irányuló – gyűlöletkeltés Magyarországon, akkor sokkal rosszabbá válik a helyzet a zsidók számára is, végül pedig minden kisebbségnek rosszabb lesz itt élni. Véleményem szerint a zsidó közösségnek különösen érzékenynek kell lennie a nem ellene irányuló megbélyegzésre is. Az üldözöttség tapasztalata, hogy *mi tényleg tudjuk, milyen üldözöttnak lenni*, együttérzésre kötelez minket, zsidókat még fokozottabban. Kitérített felelősséget ró ránk, akik jelenleg messze nem a legnehezebb helyzetű kisebbség vagyunk Magyarországon.

Hol helyezkedik el a Haver Alapítvány a zsidó közösségi térképen?

A Haver elsősorban a hasonló értékrendű civil szervezetekhez kapcsolódik a tágabb zsidó közösségből. Ezek a civil szervezetek kevésbé jelennek meg a társadalmi nyilvánosságban, mivel abban a térben elsősorban a rivalizáló egyházi szervezetek reprezentálják a zsidóságot. Ugyanakkor a Zsidó Közösségi Fórum Szövetség kereteiben, a közösségi civil szervezetek között kezd erősödni egyfajta együttműködés, amely elősegítheti az érdekérvényesítő képességünket.

Milyennek látod a zsidó közösség és a magyar társadalom kapcsolatát?

Nem igazán látok valódi kapcsolatokat. Ugyanakkor a hivatalos zsidó intézményrendszer, különösen az EMIH és a kormány között olyan érdekszövetség és gyakran értékrendbeli közösség áll fenn, amely minden részében idegen az én értékrendemtől. A kormány számos gesztusa sérti a zsidó közösséget, a közösség történeti emlékezetét. A Szabadság téri szoborra, a Radnóti Miklósról elnevezett művelődési ház parkjában felállított Wass Albert-szoborra, a Sorsok Háza ügyének alakulására egyaránt igaz ez. De gondolhatunk akár a frissen megjelent középiskolai irodalmi alaptantervre is, amelyből Kertész Imre kikerült, de Nyíró József kötelező olvasmány lett. Ahogy Kertész Imrét olvasni sem csupán a zsidók számára érték, számos szervezetet, kezdeményezést találunk a zsidó közösségben, melyek a teljes magyar társadalom számára teremtenek értéket: hogy csak néhányat említsünk, a Zsidó Múzeumtól a Gólem Színház előadásain át, a Centropa Alapítvány tanárképzéséig vagy az olyan

szociális kezdeményezésekig, mint az Adománytaxi. Mindannyian jobban járnánk, ha nagyobb lenne a kölcsönös nyitottság, párbeszédkészség, ha mindezek sokkal több embert érnének el.

Mennyire segíti a digitális-virtuális jövő növelni a Haver Alapítvány által elérhető diákok körét? Sokkal több online beszélgetés, virtuális városi séta lesz a programcsomagban 10 év múlva?

Biztosan jóval több lesz, és ezeket a lehetőségeket ki kell használni, ugyanakkor azt gondolom, semmi más nem mérhető a személyes találkozás erejéhez. A zsidónegyedben tartott városi sétáinkon is jól látszik ez, amikor például a sétát vezető önkéntes egy zsinagóga bejáratánál azt mondja, hogy *itt házasodtak össze a nagyszüleim*. Ezeknek a személyes beszélgetéseknek lehetnek kiegészítései a digitális, online tananyagok, melyek egy részét már el is kezdtük kifejleszteni. Ezeken túl, más tekintetben is szeretnénk előre lépni: középiskolások mellett már egyetemistáknak is tartunk foglalkozásokat, és szeretnénk az általános iskolásokra is kiterjeszteni a Haver Alapítvány tevékenységét.

A beszélgetés a Szombat folyóirat és a Mozaik Zsidó Közösségi Hub együttműködésében készült interjúszorozat része. Az interjúkban megfogalmazott vélemények olykor eltérnek a készítőik véleményétől, ettől függetlenül fontosnak tartjuk, hogy ezek teret kapjanak a zsidó közösségi közbeszédben. (x)

(Fotó: Halász Dániel)

Németh Ványi Klári

SISI ZSIDÓ FÉRFIT SZERETETT

„Csak én, tán átok-verten,
Tündér-úrnő, magam,
Az igazit sose leltem,
Kinek rokon szelleme van.”

/ Titánia panasza/

Test és szépségkultusz, rajongás a lósportért, Andrássy gróf titokzatos szereleme, a Magyarok királynéja, divatikon. Általában ezek jutnak eszünkbe elsőként Ferenc József feleségéről, Wittelsbach Erzsébetről, aki a mai napig turisták ezreit vonzza a bécsi Hofburg császári lakosztályában kialakított Sisi Múzeumba.

Heinrich Heinét nem szokás említeni.

Ha figyelmesen végig sétálunk a császárné termein, feltűnhet, hogy kevés festmény díszíti a falakat. Férjéről és gyermekeikről egyáltalán nincsenek képek. Az a kevés festmény, mellyel Erzsébet körülvette magát, testvéreit és szüleit ábrázolja. A hátrahagyott bajorországi gyermekkorra, és a szülői házra emlékeztették őt.

Egy festmény kivételével. Ez az egy központi helyet foglal el Sisi lakosztályában. Heinrich Heine látható rajta.

A császár katonás, puritán szerénységgel berendezett hajlékában a hálófülke falán egy hatalmas kép található a császárnéről. Egy akt, amely nem enged láttatni semmit, hiszen Erzsébet földig érő hajzuhataga palástként takarja be testét. Ferenc József számtalan festményt készíttetett feleségéről. Mániákusan gyűjtötte az életnagyságú képeket hitveséről, mintha ezzel is bizonyítani akarná iránta soha nem lankadó szerelmét. Az utókor értelmezheti mindent egyfajta gögös megnyilvánulásként is, melynek üzenete csupán ennyi: Én birtoklom ezt a szép nőt is.

Egy zsidó a császárné lakosztályában

Ellentétben a császárnéval. Ő az udvar legnagyobb felháborodására egy „Synagogenstolz” (zsinagógabüszkeség)

„Schmutzfinken” (piszok, szenny) poéta arcképével díszítette lakosztályát. Gyermekeiről, és férjéről pedig úgy látszik szándékosan megfeledkezett.

„Milyen anya, feleség az ilyen?!” – Zsófia főhercegné szabályosan sokkot kapott.

Nem beszélve a korabeli bécsi elittről, akik Karl Lueger főpolgármesterrel az élen hangos nemtetszésüket fejezték ki a császárné „irodalmi hóbortja” ellen.

Ferenc József maga filozsemita volt, Karl Luegert egyszer sem fogadta személyesen. A polgármester antiszemitizmusát a császár elítélte, mégis nehezen emésztette meg, hogy „rajongva szeretett felesége” a zsidót választotta helyette, de Sisi, makacs volt. Nem törődött az udvarban keringő pletykákkal, nem akart megfelelni sem politikai sem társadalmi elvárásoknak.

„A legendában él tovább, nem pedig a történelemben” – jósolta meg Erzsébet királyné halhatatlanságát udvarhölgye, Fürstenberg grófnő.

Erzsébet Heine kultusza azonban nem legenda.

A festmény-botrányon túl számtalan más bizonyíték is tanúskodik arról, hogy Sisi Heine iránt táplált érzelmi túlmutattak a rajongáson. Az utókor számára teljesen nyilvánvaló, hogy a császárné irtózott a testi szerelemtől. Igyekezett távol tartani magától Ferenc Józsefet. Ennek érdekében régi, müncheni orvosától kért egészségügyi szakvéleményt, mely egyértelműen kimondta, hogy „Jó reményekre gondolni sem lehet.”

Erzsébet később maga választott szeretőt Ferenc Józsefnek Schratt Katalin színésznő személyében, csak, hogy szabadulhasson házastársi kötelezettségeitől. A diszkréció jegyében még arra is képes volt, hogy barátkozni kezdett a színésznővel, sőt többször ellátogatott hozzá. Hadd higgyék az udvarban, hogy ők ketten remek viszonyt ápolnak.

Erzsébet jól leplezte viszolygását, melyet Ferenc József és szeretője iránt érzett. Verseiben azonban nem titkolta el érzelmeit. Izgalmas információt ad a császárnéről kedvenc lányának, Mária Valériának azon naplóbejegyzése, mely-

ben arról ír, hogy „Mama képtelen felfogni miért akar az ember férjhez menni, és hogyan várhat jót a házasságtól?”

A fentiek tükrében láthatóvá válik, hogy mennyire taszította mindez a császárnét. Hely hiányában nem térhetek ki Sisi rövid, kis gúnyverseire, melyekben férje és szeretője ellenszenves, buja románcáról ír. Erzsébetet a kéjvágy, és a testiség gondolata is undorral töltötte el. A császárnét leginkább a természetes Schratt borzasztotta el, aki a császár vágyát csillapító tárggyá aljasította le magát.

Amilyen intenzitással borzadt Sisi a hús vér Ferenc Józseftől és szerelmétől, olyan szenvedéllyel és rajongással szerette a halott költőt, Heinrich Heinét.

*

Sisi rajongása Heine iránt „Amor Sanctus” Szent Szerelm volt, amely az idő előrehaladásával fokozatosan vált vallási örületté. Ennek a kultusznak a részét képezte a császárné lakosztályának falát díszítő Heine kép, ami szakrális jelentőséggel bírt, hiszen Erzsébet, aki maga is költő volt, Heinét tekintette mesterének, és órákig időzött képe előtt. A császárné saját elmondása szerint nemcsak tanítványa, hanem a szerelme is volt a lírikusnak. Különleges kapcsolatról számolt be bizalmasainak, mely közte és a számkivetett, német költő között szövődött, és amely összeköti őt, az élő és a halottal – így Heine rajta keresztül ismét megelevenedhet és alkothat.

Többször beszélt lányának, Mária Valériának arról, hogy Heine, a Mester álmában meglátogatja, máskor arról számolt be, hogy a költő tollba mondja neki verseit.

Sisi írómédiúmként tekintett magára, és nem volt ezzel egyedül az irodalomban, hiszen Rainer Maria Rilketől sem állt távol az ilyenfajta miszticizmus. Rilke meg volt győződve arról, hogy egy angyal diktálja elégiáit.

*Erzsébet angyala Heine volt.
A költő összes versét kívülről tudta.*

Erzsébet királyné

Wittelsbach Erzsébet mindössze tizenhat éves volt, amikor Heine meghalt.

Heinrich Heine

A császárné tizenöt éves kora óta írt verseket. Külön érdekesség, hogy 2018-ban egy müncheni aukció során került kalapács alá a tinédzser költőnő egyik korai verse 1852-ből, udvarhölgye hagyatékából, melyben Bajorországról ír, és arról, hogy mit jelent neki szülőföldje. Már ezen a korai zsenin is kimutatható Heine hatása. Sisi egész életén át naplót vezetett. Brigitta Hamann osztrák történész Sisi naplóját lírai szöveggyűjteménynek nevezi, melynek jelentős részét versek alkották.

A napló azonban nem maradt fent. Erzsébet megeskette udvarhölgyét, és bizalmas barátnőjét, Ferenczy Idát, hogy a halála után égesse el a személyes hagyatékát.

Hamann a császárné verses hagyatékából, és görög tanárának specifikus pedagógiai naplójából rekonstruálta Sisi gondolatait, szövegtörödékeit. A tanár ugyanis nemcsak az órák menetéről készített feljegyzéseket, hanem saját maga számára Erzsébetről is gondosan rögzítette megfigyeléseit és beszélgetéseiket is.

REJTELMES ERZSÉBETVÁROS

Csányi 5 **4**

SÉTA DEÁK GÁBORRAL
Az Erzsébetvárosi Zsidó Történelmi Társaság (Csányi utca 5.) szervezésében

Útban a liget felé

A New York palota – egy magyar tanító megvalósult álma
Egy mozi, ahol csak híradókat játszottak
Seress Rezső első kocsmája
Egy gyönyörű Neogótikus templom a Rózsák terén
Két nép hőse – Szenes Hanna
Egy titkos lakászsínagóga a múlt századból
A Hunyadi tér titkai: zsínagóga az emeleten
Lövéde tér – ahol tényleg mindig hideg van?

2020. | március 22. | vasárnap | 15.00

Találkozás az Erzsébet körút és a Dohány utca sarkán
a Golgota Gyülekezet (a volt Híradó mozi) előtt.

Jegy ára 900 Ft Időtartam, 1 óra 30 perc
Jegyek vásárolhatók a helyszínen és a jegy.hu-n

**ZSIDÓ
TÖRTÉNELMI
ÉRDEKESSÉGEK ÉS
HAGYOMÁNYOK**

Csányi 5

Szunyogh Szabolccsal

Lemberg a zsidófőváros

2019 | 03. 18. | 18:00

Jegyár: 900 Ft

Cím: 1077 Budapest, Csányi utca 5.

Erzsébet verseit Titánia néven jegyezte. Titánia a tündérek királynéja, Oberon felesége Shakespeare Szentivánéji álmom című vígjátékában. Mária Valéria visszaemlékezésében gyakran beszélt arról, hogy anyjával ez a Shakespeare darab volt a kedvencük. Sokszor olvasták közösen. Mindketten kívülről tudták, sőt néha játékos monológokat is rögtönöztek, és egy-egy szereplő bőrébe bújtak. A császárné lainzi villájának freskóit a Szentivánéji álmom inspirálta. A villát Titánia elvarázsolt kastélyának nevezte.

Sisi versei nem voltak publikusak. Ferenc József sosem látta őket. Nagyon kevesen részesültek abban a kiváltságban, hogy olvashatták a költeményeket. Az egyik legérdekesebb verse *A jövő lelkeihez* című, melyben szintén utal Heinére, mint mesterére, ugyanekkor a későbbi korok gyermekeit szólítja meg, bízva azok értő befogadásában. A költő ebben a szövegében is elsősorban a spiritualitásra fókuszál.

„Ti drága lelkek e messze időkhöz/ Kikhez ma lelkem, így bízom beszél/ Titeket kísérek majd így örökkön

„*Rég tűnt szívem, így e versekkel él.*”

Sisi testvérét, Károly Tivadart bízta meg azzal a feladattal, hogy halála után vegye magához a kéziratokat, rejtse őket egy széfbe, és csak hatvan év elteltével hozza nyilvánosságra a verseket. Károly Tivadarnak szemet szúrt nővére Heine kultusza. Az értetlenkedő fivér családi körben diszkrét megjegyzéseket tett néjje „labilis” elmeállapotára, hiszen csak bolondok rajonganak „hazaáruló zsidókért”.

Erzsébet életét különböző korszakok jellemzik. Ezek az időszakok erőit adták neki magánéleti válságai közepette.

Elhatározta, hogy Európa legszebb nője lesz. Aztán Európa legjobb lovása akart lenni. Hajmeresztő bravúrokat hajtott végre női nyergében. Ahogy idősebb lett, és fizikuma gyengült, egyre inkább a költészetben talált vigaszt. Európa legjobb költője akart lenni. Heine szerelme arra vágyott, hogy a költő lelke belé költözzön.

A császárné élete, minden udvari pompa és külsőség látzata ellenére is borzalmas volt. Állandó megfelelési kényszer hajtotta, szinte gyermek volt még, tizenhat éves, amikor elkerült otthonából, erős akaratú, despota anyósa pedig megvetette, gyötörte őt. Elválasztotta tőle gyermekeit. Sisi udvari intrikák céltáblájává vált. Nem szabad elfeledkeznünk arról a szomorú tényről sem, hogy ez a fiatal lány egy nemi betegségekkel fertőzött, különböző, prostituáltak praktikáin edződött férfi felesége lett, akinek szexuális étvágya idővel ijesztővé nőtt. Valószínűleg Erzsébet nem repesett a boldogságtól, amikor modellt kellett állnia a Ferenc József számára készülő festményekhez.

Orvostörténészek kutatásai igazolják, hogy a császárné fiatal testét nagyban károsították gyors, egymást követő terhességei. Szenvedéseit súlyosbította a nemi betegség, mellyel férje fertőzte meg, és melynek következtében fogai romlani kezdte. Sisi nagyon szégyellte ezt, így állandóan összeszorította a száját, kerülte a beszédet. Még inkább

hallgatásba burkolózott, pszichéje a rá nehezedő terhek alatt lassan felemészte.

Az a bárgyú, Romy Schneider főszereplésével mozifilmre varázsolt naíva hamis képet festett erről a búskomor, zárkózott nőről, aki súlyos depresszióban szenvedett és, akinek élete végére az írás lett a menedék.

Elizabeth Pauline Ottilie Luise zu Wied Rajna menti hercegnő, Erzsébet egyik legközelebbi barátnője szintén költő volt. Verseit Carmen Sylva álnéven publikálta. A két költőnő barátsága később is tartott, mikor Elizabeth Pauline I. Károly román király felesége lett és Bukarestbe költözött.

Sisi a román királynéval osztotta meg líróját, vele beszélgetett irodalmi kérdésekről. Fontosnak tartotta barátnője véleményét, aki egyáltalán nem botrányozott meg a császárné Heine kultuszán.

„Nagyon is természetes volt, hogy valamennyi költő közül Heinét szerette a legjobban, mert őt is annyira kétségbe ejtették a világ hazugságai, és ő nem győzte eléggé kárhoztatni a világ üres csillogását. Erzsébet képtelen volt megbocsátani, hogy társadalmi helyzetünkél fogva inkább megmaradtunk a csalfa látszatonál, és nem sikerült behatolnunk a dolgok mélyébe. Nem tudta elviselni, hogy az emberek olümposzi magaslatokon akarnak látni bennünket, és nem szeretik, ha sírunk és sóhajtozunk, mint ők. Azért állítottak bennünket oly magasra, hogy mindig mosolyogjunk, és hogy mindig biztosan érezhessék: az ember vidám is lehet a földön. De épp ez a kegyetlen, rettenetes hazugság... Erzsébet pedig Heinében találta meg a szerinte oly mélyen beidegződött külsőségek megvetését, benne találta meg a keserűséget, ami Erzsébet oly nehéz és magányos életét eltöltötte, s a huncutságot, ami benne magában is megvolt, és eredeti, meglepő megnyilvánulásokra késztette.” – emlékezett vissza az 1900-as évek elején külön barátnőjére a román királyné, aki azt is megjegyezte, hogy sokszor nagyon aggódott Sisiért, mert azt látta, hogy egy képzeletbeli álomvilágot teremtett magának, és ide menekült a valós problémák elől.

Szerelemből szobor

Heine halálát követően a költő nővére, Charlotte irodalmi szalont szervezett Hamburgban. A szalonban többek között Julius Campe, Heine verseinek kiadója is állandó vendég volt.

A város egyébként speciális otthont nyújtott a düsseldorfi születésű lírikusnak. Annak ellenére, hogy Németország-szerte sokan gyűlölték, itt szép számmal akadtak tisztelői. Charlotte meghívta Sisit az irodalmi társaságba, ő pedig örömmel tett eleget a kérésnek. Egyáltalán nem érezte rangon alulinak, hogy vizitелjen egy zsidó polgárasszony nál.

A jelenlévőket ámulatba ejtette, hogy az osztrák császárné mennyi mindent tud a számkivetett német lírikusról, és mennyire érti őt.

Erzsébet Heine rajongása akkor érte el csúcspontját, amikor a császárné elhatározta, hogy egy ülő Heine szobrot fog ajándékozni a költő szülővárosának, Düsseldorfnak. Úgy tervezte, hogy a szobrot a lírikus háza előtt fogják felállítani.

A császárné Louis Hasselriis neves dán szobrásszal készítette el a későbbi mű gipszmodelljét. (Hasselriis véste kőbe többek között Kierkegaardot és Andersent is.)

Erzsébet azért választotta a dán szobrászt, mert az ő munkája az a mellszobor, amely a költő párizsi sírhelyét díszíti.

Heine szobrát Sisi márványból rendelte meg. Azonban fáradozásai nem jártak sikerrel, sőt Németország és Ausztria-szerte hatalmas politikai botrányt generáltak.

Düsseldorf lakossága tiltakozott a szobor felállítása ellen. Majd Hamburg is csatlakozott a gyűlöletkampányhoz. Szeretett városában hazaáruulónak kiáltották ki Heinét.

„Schmutzfinken im deutschen Dichterwald!” (Piszok a német költők erdejében!) zúgták ország-szerte a felajzott német hazafiak. A „hazaáruuló” költő zsidó származása, politikai nézetei leginkább az evangélikus Poroszországban szítottak gyűlöletet a polgárok szívében, és a közbeszédben egyaránt.

Fokhagymaszagú csók

Sisi a korabeli sajtó címlapjaira került. Az egyre növekvő antiszemita irányzatok zászlóvivői, a bécsi születésű Georg von Schönerer, és a francia Edouard Drumot (akik a fiatal Adolf Hitler példaképei voltak) elsőként tüzték tollhegyükre a „zsidóbérenc” császárnét.

Schönerer ízléstelen cikkében Heine legnagyobb ellenségének, August Grafnak a sorait idézte: „Doch möchte ich nicht sein Liebchen sein. Denn seine Küsse riechen nach Knoblauchgeruch” „Nem szeretnék a szeretője lenni (Heinének), mert a csókjai fokhagyma szagúak.” Ekképp ironizált az antiszemita Schönerer Sisi Heine kultuszán.

A császárné 1892-ben korfui rezidenciájára, az Achilleonba szállíttatta a hányatott sorsú szobrot. Ott állíttatta fel úgy, hogy a kővé vált Heine a tengerre lácson.

Erzsébet halála után az Achilleon lányára, Gizellára szállt. Gizella, akit apai nagyanyja, Zsófia főhercegné csecsemőként elszakított édesanyjától, és szigorú, konzervatív neveltetésben részesített, egész életében idegenként tekintett Sisi-re. Viszolygott anyja hóbotjaitól és amint tehetett, túladdott az Achilleonon. A korfui rezidencia Heine szobrával együtt II. Vilmos német császár tulajdonába került. II. Vilmos mint minden „jóraló” porosz katona, undorodott Heinétől, így első dolga volt, hogy megszabadult a szobortól. Heine visszakértült Louis Hasselriis szobrászhoz. A szobrász felkereste a költő kiadójának, Julius Campének fiát, ifjabb Julius Campe műgyűjtőt, és neki ajándékozta alkotását. Campe a szobrot Hamburg városának ajánlotta fel, ám a városvezetőség és a polgárok ismét nemet mondtak rá.

1939-ben a műgyűjtő Franciaországban élő lánya, Oli-

Antiszemita irányzatok elsőként tüzték tollhegyükre a „zsidóbérenc” császárnét

via Bouchard, Heine szobrát Toulonba vitte, és egy botanikus kertbe helyezte el, ahol az évszázados fák alatt végre nyugalomra lelt.

A sors ironiája, hogy a mai napig folynak tárgyalások Németország és Franciaország között arról, hogy Sisi legendás Heine szobra visszakerüljön Düsseldorfba, és a költő szülőháza előtt foglaljon helyet. Ott, ahová a császárné eredetileg is szánta.

Itt érdemes idézni Kosztolányi Dezső sorait, melyeket a lírikus szoborállítása kapcsán írt. „Kérem, igen tisztelt szoborbizottság, ne siessen oly nagyon szobrot emelni az én kedves poétámnak. Ötven évig csendesen pihent párizsi sírjának fehér márványlapja alatt, és nagy Németországban egy szobor sem hirdette dicsőségét; valóban kár lenne, ha most megfosztanák őt a mártírság szentségétől, és nagyképű irodalomtörténészek sületlen beszédekkel kinnoznák ércfüleit. Látják, Heine nekem így tetszik: kóboran, számkivetetten. Életében nem volt hazája, a halála után se legyen. Azt hiszem, hogy ez jobban illik hozzája, s ünnepelésnek is méltóbb és szebb, mint a másik. Lelje meg a honát ott, ahol legjobban szeretik, és keresse bolyongva, remélkedve a menedékhelyét, mint népe ezrek óta. Ne nevezze őt magáénak egy nemzet sem, ne legyen senkié, hanem mindnyájunké, az egész emberiségé!”

Christian Liedtke a düsseldorfi Heinrich Heine Intézet irodalomtörténésze, a Heine évkönyv szerkesztője a Szombat megkeresésére a következőket mondta:

„Erzsébet császárné düsseldorfi Heine szoborállítási akcióját semmiféleképpen nem tekinthetjük politikai szerepvállalásnak. Sisi Heine politikai költészetét nem értette. Számára csak a romantikus költő létezett. A melankolikus, kívülálló, kirekesztett lírikussal tudott azonosulni. Mesterének és lelki társának tartotta őt. Erzsébet versei helyenként a plagizálás határát súrolják. Igyekezett egy kicsit a maga képére formálni Heinét. És különösen inspirálták a német költő beteljesületlen szerelemről szóló versei.”

„A bolond nő itt megyen”

Sisi egész életén át lázadt az osztrák császári udvar ellen. Lázadt a sorsa ellen, az anyósa, és a férje ellen. Ám senki sem vette komolyan. Kezdetben ostoba szépségnek, később tébolyult asszonynak bélyegezték. „Titánia e világot ne járja/ Emberek közt nem érti senki sem/ Százezer bábmészködő körülállja/ Suttogják: A bolond nő itt megyen/ Irigy rosszindulat leskel utána/ És kiforgatják bármit is tegyen/ Térjen hát vissza ama régiókba/ Hol széplélek megannyi társ lakója/ – írja magáról a magányos császárné Titánia című versében.

Gyermekeinek nem lehetett édesanyja, férjének egyenrangú társa. Hosszú évek alatt építette fel álmvilágát. Görög mitológiai hősökkel, istenekkel, Shakespeare mesék szereplőivel népesítette be fantázia birodalmát, melynek ő volt a királynője. Imádta a tengert. Egyszer egy hajó útja

során viharba került. Nem vonult vissza a kabinjába, hanem megparancsolta a kapitánynak, hogy kötözzék az árbochoz, mert látni akarja a tajtékzó hullámokat. A kapitány nem mert ellenszegülni akarátának.

A császárné tenger iránti rajongását azzal pecsételte meg, hogy Ferenc József legnagyobb megdöbbenésére egy horgonyt tetováltatott a vállára, mint a zuhlott tengerészek. Sisi már a negyvenes évei végén járt, amikor egy alkalommal az osztrák konzul korfui rezidenciáján meglátogatta. A konzul emlékirataiban döbbenetes képet festett a császárnéről. Csúnya öregasszonynak látta, aki márványszobrokkal zsúfolt termeiben bolyong. Azt gondolta, hogy egy örülltel áll szemben.

Sisi, anyósa, Zsófia főhercegné bosszantására díszmgyarban járt.

Heine-mániája azonban túlnőtt mindezekben. Egy halott „hazaáruló” zsidó költő iránt táplált olthatatlan szerelmet. A kortársai meg voltak róla győződve, hogy elmeháborodott.

Ferenc József pedig csodálta, de soha nem sikerült elnyernie felesége szerelmét.

Amikor Sisit 1898. szeptember 10-én meggyilkolták, és a császár értesült a tragédiáról, sokáig nem szólt semmit, aztán hangjában nagy szomorúsággal csak ennyit mondott: „Nagyon szerettem ezt a nőt.”

Heinét olvasni és meghalni

Mária Valéria, a császárné kedvenc gyermeke, így emlékezett anyja utolsó éveiről:

„Mama irigyelte a halált Rudolftól és éjjel-nappal vágyakozott rá. De még tíz évet élt. Ez a tíz év egy örült időszak volt.”

Sisi szeretett fiának, Rudolfnak öngyilkossága után (a kutatások nem zárják ki a gyilkosságot sem) még inkább a halál bűvöletében élt. Soha többé nem vetette le a gyászruhát. Feketében járt, fekete gyöngyöt, hajtűt, fátlyat viselt. Még inkább elmélyedt a spiritizmusban.

Ha megnézzük 1896-os egész alakos képét, láthatjuk, hogy a császárné tetőtől talpig feketében van, csak az arca márvány fehér és végtelenül szomorú.

„Sirály vagyok, sehová se való / Hazámul semmi part se jó / Hely soha meg nem kötött / Hullámok közt repülök” – írta magáról rövid versei egyikében. Ahogyan kedvenc költője, ő sem talált hazára.

Életének utolsó éveiben, amikor a legmagányosabb volt, Heine mellette maradt. A verseiből áradó halálvágy és melankólia magával ragadta, és egyre szorosabban ölelte magához.

Németh Ványi Klári

Wittelsbach Erzsébet/Sisi verseit Tandori Dezső és Mészöly Dezső fordította.

Cikkemhez a düsseldorfi Heinrich Heine Intézet irodalomtörténésze, Christian Liedtke nyújtott segítséget.

Sisi egész életén át lázadt az osztrák császári udvar ellen

Jávor Sándor

RÓZSIKA

Az utóbbi hónapokban sok kritikát kaptam a gyerekkoromról szóló cikkem* miatt azoktól, akik szerint nem megfelelő hangnemben írtam anyai nagymamámról. Nemcsak az ő kedvükért, hanem azért is, mert érdeklődöm a gyökereim iránt, álljon itt a története. Azt mesélem el, amit szüleimtől, testvéremtől, és a még élő idősebb rokonoktól hallottam. Remélem, mások számára is tanulságos lesz.

– Csinált valami különlegeset? – kérdezte egyik barátom, mikor eszembe jutott a gondolat, hogy megírom Nagymamám történetét. Gondolkodás nélkül jutott eszembe két dolog is.

Szült egy gyereket – édesanyámat – 1944 szeptemberében Bécsben. Családjából sokan veszték oda a deportálásban, de a csoda, hogy ők eggyel többen jöttek haza, mint ahogy elvitték őket, azon kevesek közé emelte őt, akik nemcsak testben éltek túl a borzalmakat, de hitük is töretlen maradt, sőt megerősödött.

A másik olyan, szinte emberfeletti teljesítmény, ami megérdemli, hogy írjak róla, az a mára már a legvallásosabb háztartásokban is elképzelhetetlen életmód, amit ő vitt. Kóser háztartást vezetett egy nem egészen 30 négyzetméteres szoba-konyhás lakásban Magyarországon, az 1970-es években.

Sárrétudvari

1913. október 13-án született Sárrétudvariban, Weisz Rózsa néven, egy tizenegy gyermekes ortodox zsidó család hetedik gyermekeként. Ő volt a legfiatalabb, aki felnőtt. Édesapja, Weisz Áron (Aron Smil) Nagyváradról került az Alföldre. Hitoktató, talmudtudós volt a faluban, a rabbival egyenrangúként tisztelték. Több nyelven beszélt, írt, olvasott. Édesanyja, Katz Irma, mészáros apjának fia nem lévén, szintén tanult nő volt. Otthon jiddisül beszéltek.

Rózsiكا, mint a faluban az összes gyerek generációkon át, a helyi református elemi népiskolába járt. Itt a kor szellemének megfelelően részesült hazafias nevelés-

ben. Szó szerint még nagymama korában is büszkén citálta az itt tanultakat, beleértve a református hittanon elhangzottakat, és – csak halkán ugyan – az irredenta szövegeket is. Persze ezeket csak annak demonstrálására, hogy a memoritert nem a tanítónak tanuljuk, hanem az örököseinknek.

Weisz Rózsiكا népszerű fiatal lány volt a faluban. Gyönyörűen rajzolt, hímzett, varrt és énekelt. Sokan keresték a társaságát, zsidók és nem zsidók egyaránt. Ennek ellenére későn ment férjhez. Legidősebb bátyjának, Zoltánnak sikeres kereskedőként módjában állt mind a négy lányt kiházasítani. Nemcsak férjet sadhenolt nekik, de mindegyikkel adott 5000 pengő hozományt, az új sógoroknak üzletet nyitott, kinek-kinek szakmája szerint, és bebútorozta az új párok otthonát. Így ismerkedett meg Nagyanyám Nagypámmal egy hódmezővásárhelyi látogatás során Zoltán bácsiéknál.

* Jávor Sándor: A többiek. Szombat online, 2019. április 17.

Az ortodox szülők ugyan eleinte nem nézték jó szemmel a neológ fiút, de mivel Rózsiika már „benne volt a korban”, és látták, hogy a fiatalok szeretik egymást, beleegeztek a házasságba. Esküvő után az új asszony ugyanúgy háromszor imádkozott naponta, mint előtte. Haját nem vágatta le, állandóan neccháló volt a fején. Később ezt kendőre változtatta.

Hódmező-
vásárhelyen
rabbik
és kántorok
kosztoltak nála
az ötvenes
években

Az ország legmélyebb pontja

Földrajzilag, persze. A vásárhelyi ház tényleg az ország egyik legmélyebben levő helyén állt. A Búvár utca még a párhuzamos főutcánál is méterekkel alacsonyabban húzódott. Esős időben a fél Alföld összes vize az utcán hömpölygött. Akkor is, mikor elköltöztek onnan, aszfaltos út híján, éppen tengelyig ért a latyak a bútorokat szállító teherautónak. Nagypám meg is kérdezte a sofőrt:

– Víz jártasságja van?

Ez jelentősen megkönnyítette a búcsút az évtizedek, tán századok óta a család birtokában lévő háztól.

A háború előtt nagyszüleim Szentesen éltek. Nagybátyám ott született 1938-ban. Ott volt kis bőrdíszműves üzletük, Zoltán bácsi nászajándékaként. Nagymamám tervezte a táskákat, Nagypám elkészítette, árulta őket. Mikor visszajöttek, semmi nem volt meg sem az otthonukból, sem a műhelyből. Egy gombostűt sem találtak. Vásárhelyen próbálkoztak. Dédapámék háza úgy maradt meg, hogy egy kedves szomszéd családnak, akik éppen akkor építkeztek, megengedték, hogy ott lakjanak. Ott viszont egy gombostű sem tűnt el. Az öregek odamaradtak, a házban még laktak, így költöztek a vásárhelyi hitközség udvarában lévő lakásba. Csak évekkel később tudtak visszaköltözni a Búvár utcai parasztházba.

A házat, lakást mindig takarosán, műgonddal kialakított rendben tartotta. Saját kezével meszelte vakítóan fehérre a kis házat, a fűszekamrát, mi több, az udvaron álló illemhelyet is. A család által tiltott, mégis rendszeresen végrehajtott életveszélyes akrobata mutatványa volt a magas helyek elérésére az asztalon a nagy hokedli, nagy hokedlin kis sámlí, kis sámlin Nagymama produkció. Még az is beleszedült, aki látta.

A kert

Nagyanyám ragaszkodott hozzá, hogy az udvarnak csak egyik, a hátsó részén lehet konyhakertet kialakítani. Előre kizárólag fűvet engedett vetni, ahol az unokák és a szomszédgyerekek kedvükre ugrálhattak, játszhattak. Unokabátyáim komoly fantáziával átszőtt focimecsceket vívtak.

A nyári konyhában folyt a befőzés. Nyár végére hűvös helyen sorakoztak a befőttek, lekvárok. Rózsi mama addig nem érezte magát jó háziasszonynak, amíg a teli üvegek száma el nem érte a százat. Ez még a fehérvári kis lakásban is így volt. Márpedig a befőtt az télire készült. De mikor van tél? Ez nálunk mai napig szabály: az első dunsztost akkor lehet kinyitni, ha leesett az első hó. Nem emlékszem olyan télre, amikor az első novemberi havas esőt ne nyilvánítottuk volna súlyos havazásnak.

A kóser háztartás

A hetvenes évek közepéig Vásárhelyen, azután Fehérváron – miközben mindkettő jelentős lélekszámú város – minden bizonnyal Nagymama vezette az egyetlen kóser háztartást. Miközben minden elismerésem azoké a háziasszonyoké, akik ma vezetnek kósert, látni kell, ez messze nem ugyanaz. Az 50-es években, de még utána sokáig nem lehetett leszaladni a kóser boltba izraeli tejterméket, kávé, csokit venni, vagy az itteni választék hiányossága okán kiugrani Bécsbe és ott bevásárolni. Vagy be kellett érni a „rendes boltival” (igaz, akkoriban még nem tartalmaztak az élelmiszerek annyi kétes eredetű adalékanyagot, mint manapság, sok minden felhasználható volt, amit egy lakótelepi ABC-ben lehetett kapni), vagy saját kezűleg kellett előállítani. Ez utóbbi volt az általános, így a háztartásbeli kifejezés arra utalt, hogy Rózsi mama nem egy vállalat, hanem a saját háztartása alkalmazottjaként dolgozott, nem napi nyolc, hanem heti 143 órában. A többi a sábesz.

Hódmezővásárhelyen rabbik és kántorok kosztoltak nála az ötvenes években. Volt, aki Szegedről is átment hozzá enni. A soványka jövedelem kiegészítésére vállalt mosást, főzést például a későbbi nagytiszteletű Timár Károly kántor úrnak, aki akkor még legényember volt. Az én időmben sajnos már csak temetések alkalmával talál-

koztunk rabbival, még az őszi ünnepekre sem jutott, legfeljebb egy előimádkozó. Ilyenkor senki nem hagyhatta ki, hogy meglátogassa Hatsek Rózsika nénit. Nagymama mélységes vallásosságát és tiszteletét mutatja, hogy ahány rabbi csak megfordult nála – még azokat is, akik koruknál fogva fiai lehetek volna – következetesen tisztelő úrnak szólította és magázta.

A hétköznapiak

A rituálé reggel kezdődött. Addig nem szállt le a szonóról – nekem közönséges ágy –, amíg a kézleöntés, áldás meg nem történt. Nagypám korán elment dolgozni, Nagymama a tejeskávé reggeli előtt imádkozott. Ilyenkor mondta el azok helyett is az égi kívánságokat, akik maguk nem tudtak, vagy nem akartak imádkozni, de volt valami kérésük az Örökkévalóhoz, ezért őt kérték, közvetítsen.

Az egyik kedves anekdota ezzel kapcsolatban, onnan ered, amikor apukám főiskolára járt. Vizsgák előtt jött a Nagymamához:

- Mama, imádkozz értem, holnap vizsgázom!
- Jó Matyikám – így a Nagymama, – én imádkozom, de ugye te azért tanultál is egy kicsit!

Nem volt kérdés, mi legyen, ha valakinek csak egy mosogató medencéje van. Hogyan kell használni a húsos és tejes edények esetében? Neki egy sem volt. Fogta hát a kék vándlingot – a zsíroshoz piros volt –, beleöntötte a forró vizet a direkt erre rendszeresített vízmelegítő fazékból, és elmosogatta a reggeli edényt. Gondosan elpakolt mindent terítőstül, konyharuhástul a konyhakredencnek arra a két polcára, ami „tejes” volt.

Rózsika mama soha nem hagyta zavartani magát, az ő élete akkor is folyt tovább a maga útján, ha beugrott hozzá valaki egy beszélgetésre. Figyelt mindenkire, de amikor az óra mutatója a hármásra ért, akkor tenni kellett. Azonban hetente egyszer volt fél óra, amikor mindenkinek csendben kellett lenni, nem jöhetett látogató, gyerek nem mozdulhatott. Kedden kora este volt a rádióban a Szabó család. Ezt nem lehetett kihagyni, egy szót nem volt szabad elszalasztani. Szállóigévé is vált a családban. Ha valaki olyasmit hallgatott, vagy nézett, ami neki fontos volt, csak így szólt: – Pszt! Szabó család!

Főzés, ebédeltetés

A főzésnek is megvolt a maga rendje. Amit ebből a rituális kóser életmód jelentett, az csak a spontán természetességének tűnő alap, egyfajta nehezítő feltétel volt. Ennél talán az egyéb szervezési kérdések voltak az érdekesebbek. Vásárhelyen nyáron a PB palackos gáztűzhelyen, télen a kályhán főzött. A kuktafazék megjelenése a háztartásban komoly forradalmat jelentett. Egyszerre több étel is készült, tehát valahogyan számon

Rózsika mama
kiváló,
úgynevezett
hamis ételeket
tudott főzni

kellett tartani, melyik mikor készül el. Erre való a vekker, a papír és a ceruza: megnézzük az órát, mikor kezdett szieszegni a kukta; felírjuk egy papírdarabra: kiskukta 5 és/vagy nagykukta 3. Ez azt jelenti, hogy a kiskukta alatt akkor kell elzárni a gázt, amikor a nagymutatató legközelebb az ötösön lesz, a nagy alatt pedig akkor, amikor a hármason. Csak arra kell figyelni, egyéb teendőink közben nehogy elfelejtsük megnézni az órát, vagy szorgos rendrakás közben véletlenül ki ne dobjuk a papírfecnit.

Természetesen, ha főtt tészta volt ebédre, azt maga gyúrta, nyújtotta. Sokszor mesélt azokról a háziasszonyvetélkedőkről, amiket a vásárhelyi hitközség udvarán tartottak, és egyik versenyszám a tésztanyújtás volt. Ki tudja kerekébbre nyújtani a rugalmas anyagot? Jókat kacagtam a beszámolókon X-né termékéről, ami jobban hasonlított Nagy-Magyarország térképére, mint körre. Az övéről nevezték el a körzöt. Erre nagyon büszke volt.

Amikor mi ott nyaraltunk (nyilván máskor is), Vásárhelyen az ebéd mindig pontosan délben volt. Nagypa 4 óra után ért haza a munkából, ő akkor evett. Fehérváron délig dolgozott nyugdíjas állásban, egy ABC áruházban. A gőzölgő leves épp akkor került az asztalra, amikor ő hazaért. Persze ott már azt is kellett tudni, Matyinak mikor van ebédidő a munkahelyén, érdemes-e várni rá néhány percet vagy vidékre ment, és akkor ma nem is jön.

Judit meddig van iskolában? Neki is félre kell tenni. Még nem volt mobiltelefon, nem tudott szólni, ha változás volt a programban, így nem egyszer fordult elő, hogy az ebédet többször is meg kellett melegíteni, mert kihűlt, és Nagymamánál sem az nem fordulhatott elő, hogy várni kell az ételre, sem az, hogy nem elég forró.

Rózi mama kiváló, úgynevezett hamis ételeket tudott főzni. A hamis fasírt volt a legemlékezetesebb. Krump-lival vagy tojással készült, így nagy előnye volt a páros (tejes vagy zsíros) mivolta is. Mivel a hús nehezen hozzáférhető volt és drága, leginkább csak sábeszkor került az asztalra, vagy amikor együtt volt az egész család. Az ilyen nagy ebédek alkalmával Rózi mama kizárólag a tyúk fejét és püspökfaltját volt hajlandó enni. Kitartóan bizonygatta, neki az a kedvence. Ilyenkor nagyon gondosan készült az étellel, nagyon aggódott, fog-e ízleni. Ha nem fogyott el valami, így sajnálkozott: – Biztosan nem volt jó, azért nem ettétek meg! Ha elfogyott, így: – Még biztosan ettetek volna, nem laktatok jól!

A beszerzés

Hetente egyszer el kellett menni a piacra. Nagymama a megfontolt vásárlók közé tartozott. Először alaposan körülnézett. Megjegyezte, hol volt egy-egy remek áru, és továbbment, hátha talál még szebbet, jobbat, olcsóbbat. Emiatt gyakran elkelt a kiszemelt termék, mire visszament.

A legbonyolultabb, ezért legritkább húsféle a kóser marhahús volt. Ez csak Budapesten volt beszerezhető. Nagyapám a vásárhelyi női kézilabda csapat intézője lévén, gyakran járt a fővárosban. Nagybátyám előre megvette a – hűtési lehetőség hiányában – többnyire füstölt húst, és mikor Nagyapának arra volt dolga, átadta neki. Fehérváron annyiban változott a helyzet, hogy addigra kapható volt a jégakkus hűtőtáskának egy igen kezdetleges változata. Nagyapa általában havonta egyszer ezzel ment föl Pestre, és bevásárolt. A konyhakészre varázsolt hús – azt csak Matyi tudta úgy szeletelni, darabolni, hogy minden falat egyformán omlós legyen, bármi készül belőle – a baromfihoz hasonlóan, bezacskozva, felcímkézve került a mélyhűtőbe.

Tyúk és kacsa

Külön ceremóniája volt a baromfivásárlásnak. Nyáron egy pár tyúk, télen egy pár kacsa került gondos válogatás után a zöld acélvázaz, piros faladás kiskocsira.

A tyúk egy kicsit egyszerűbb. Az otthon bekerült a faskamrában a ketrecbe, kapott egy tál vizet, és várta a másnapot. Akkor érkezett a sachter, és levágta az állatot. Vágás után kezdte Nagymama a kóserág szabályainak megfelelően szárazon tépni. Volt edénykészlet, amit direkt kóserezésre használt. Fél óra víz, egy óra só, vízzel öblítés. Ezután lehetett csak leforrázni a már teljesen vérmertes darabokat, és kopózni – kiszedegetni belőle a tépés után maradt tokokat.

A kacsa szertartása ettől annyiban különbözött, hogy azt nem egy nappal a vágás előtt kellett megvenni. Egy hétig tömte Nagymama, mielőtt a sachter keze alá került. A tyúktól abban is különbözött, hogy több célra kellett megfelelnie. Nemcsak húst kellett adnia, de ez volt a háztartás egész éves zsírforrása. Nem beszélve a finom májáról és a töpörtyűről. Ennél fogva a kacsa értékét és a háziasszony rangját az adta, hogy a kacsának mennyi zsírja lett, és mekkora a mája. Ettől függött a levágott kacsák száma, hogy egész évre elég zsír legyen.

Szombat

A szombati készülődés csütörtökön a nagymosással kezdődött, hogy péntek estére legyen tiszta ruha. Azt a szomszédok is tudták, ha szombat, akkor tiszta gatya, kalács. Az igazi szertartásos munka péntek hajnalban indult. A halachikusan előírt három barchesz (estére kettő, másnap délre egy) helyett meg sem tudom számlálni, hány készült. Kaptak a szomszédok, a rászoruló és rá nem szoruló hittestvérek egyaránt. Péntek délelőtt készült a sólet is, télen, amikor a fűtés mellett a kályhán ott lehetett hagyni. A pénteki ebéd mindig valami hipp-hopp kész étel volt.

Három gyertyát gyújtott. A megmenekülés öröme és emlékére. Addigra minden elcsendesedett, lelassult. Az zsinagógába – „Irodába” – már a jól végzett munka örömeivel, a pihenés nyugalmaival a lelkében indult...

A legbonyolultabb, ezért legritkább húsféle a kóser marhahús volt

Olvassa a Szombatot interneten is!

Szombat Online

www.szombat.org

ÉLET

ÉS

●

IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes előfizetési díj
1 évre 25 200 Ft
Megrendelhető a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

1% adóddal
100% kultúra

A Szombat Alapítvány kurátorai,
Forrás-Biró Aletta pszichológus,
Komoróczy Szonja Ráhel hebraista
és Kovács András szociológus is
arra kérnek, sőt biztatnak,
ajánld adód 1%-át
a Szombat Alapítványnak.

Adószám:
18165850-1-42

Schiller

SZERVIZ

SCHILLER SZERVIZEK
BUDAPESTEN, 5 HELYEN!

ISO 9001:2009 SZERINT TANÚSÍTVÁ

➤

Márkaszervizek és típustól
független szervizszolgáltatások;
több, mint 25 éves tapasztalattal!

➤

IV. ker., Főti út 143.
IV. ker., Külső Váci út 20.
XIII. ker., Váci út 113.

XIV. ker., Tengerszem u. 59/A.
XV. ker., Szentmihályi út 142.

Schiller.hu

1% Adó
=
100%
Zsidó Kultúra

Adószámunk:
19025733-2-42

A kultúra hidat teremt.

Köszönjük!

Várjuk idén is az Élet Menetén!

Emlékezzünk ismét együtt!

Találkozó: az Újpesti rakpart és a Gogol utca sarkánál

2020.
április
19.
17:00

Meghívó Az Élet Menete Alapítvány kiállításmegnyitójára

2020. március 30. 11:00
Kisújszállási vasútállomás

A kiállítás megtekinthető (térítésmentesen) április 5-ig,
Hétköznap: 8.00–17.00, hétvégén: 9.00–16.00

Felszólalók:

Forgács János, holokauszt túlélő

Kecze István, polgármester (egyeztetés alatt)

Dr. Verő Tamás, főrabbi

Gordon Gábor, Az Élet Menete Alapítvány kuratóriumának elnöke

EMLÉKEZNI ÉS EMLÉKEZTETNI MINDANNYIUNK KÖTELESSÉGE!

Csoportok bejelentkezése: Király Kinga +36-30/215-4489 • E-mail: kinga@eletmenete.hu • www.eletmenete.hu

